

cumhuriyet ilahiyat dergisi 20, sy. 1 (Haziran 2016): 537-572

cumhuriyet theology journal 20, no. 1 (June 2016): 537-572

✽ Hakemli Çeviri / Peer-reviewed Translated Article ✽

Hz. Hatice'nin Oğulları

The Sons of Khadija*

M. J. Kister **

Çev. Sena KAPLAN***

ÖZ

Hz. Hatice'yle ilgili olarak İslam Tarihi kaynaklardaki rivayetler birbirinden çok farklı olabilmektedir. Bu konulardan biri de Hz. Hatice'nin çocuklarıdır. Onun kız çocukları hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmakla birlikte, erkek çocukları hakkındaki bilgiler de birbirini tutmamaktadır. Bu makale, Hz. Hatice'nin oğullarıyla ilgili olarak İslam Tarihi kaynaklarında geçen bilgileri ele almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Hatice, Çocuk, Oğul, Hz. Muhammed, Cahiliyye.

ABSTRACT

The narratives about Khadija in Islamic History sources may be very divided. One of these subjects is Khadija's children. Besides there is little information about her daughters, accounts about her sons are diversified. This article approaches the narratives in Islamic History sources about Khadija's sons.

KEYWORDS: Khadija, Child, Son, Mohammad, Jāhiliyyah.

* Orijinal adı: "The Sons of Khadija", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 16 (1993): 59-95.

** M.J. Kister (1914-2010), Hebrew University of Jerusalem'de Arap Dili ve Edebiyatı profesörüydü. Cahiliyye ve ilk dönem İslam tarihi ile ilgili olarak çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

*** Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı. Res. Assist., Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Islamic History. Sivas/Turkey (sena.kaplan@hotmail.com).

DOI: <http://dx.doi.org/10.18505/cuifd.84870>

Geliş T. / Received Date: 09/07/2015

Kabul T. / Accepted Date: 26/11/2015

Yayın T. / Published Date: 15 Haziran / June 2016

I

Hız. Peygamber'in hayatında gerçekleşen çeşitli olaylar hakkındaki haberler, erken dönem sîret, hadis, tarih kaynakları ve âdib literatüründe birbirinden farklı, hatta birbiriyle zıt olarak kaydedilmiştir. Hadisteki uyumsuzluklar zaman zaman Hız. Peygamber ile Mekke'nin nüfuzlu aileleri arasındaki ilişkilerle ilgisi olan ve bir ölçüde O'nun ve ortaya çıkmakta olan Müslüman toplumunun kaderini şekillendiren, Hız. Peygamber'in hayatındaki belirgin olaylarla ilişkilidir.

Bu şekilde incelenmeyi ve açığa kavuşturulma ihtiyacı hissedilen benzer bir durum da Hız. Hatice'nin evlilik hayatındaki belirli olayları içerir. Bunlar Hız. Peygamber'den önceki iki kocası ve aynı zamanda Cahiliyye ve İslam'ın ilk yıllarını kapsayan dönemde eşlerinden dünyaya getirdiği çocuklar hakkındaki rivayetlerle gün yüzüne çıkarılmıştır.

İlk rivayetlerin bazıları muhtasardır. İbn İshâk'ın kaydettiği bir habere göre, Yunus b. Bukeyr'de rivayetle,¹ Hız. Hatice'nin bekarken evlendiği ilk kocası Mahzûm kabilesinden Atîk b. Âiz b. Abdullah b. Ömer'dir. Hız. Hatice ondan bir kız çocuğu dünyaya getirmiştir. Atîk ölmüş ve Hız. Hatice Amr b. Temîm kabilesinden Ebû Hâle b. Zürâre en-Nebbâsî ile evlenmiştir. Atîk ile evliliğinden de bir erkek ve bir kız çocuk doğurmuştur. O da ölünce, yeniden dul kalan Hız. Hatice, Hız. Peygamber'le evlenmiştir. Hız. Peygamber, Hız. Hatice'nin üçüncü kocası, Hız. Hatice ise Hız. Peygamber'in ilk karısıdır.

Buna karşıt olan rivayet İbn Sâ'd'ın Tabakât'ında yer almaktadır:² Hız. Hatice, Varaka b. Nevfel'le "sözlenmiş", fakat evlilik gerçekleştirilmemiştir. Hız. Hatice'nin ilk eşi Ebû Hâle Hind b. en-Nebbâs b. Zürâre b. Vakdân b. Habîb b. Selâme b. Ğuvey b. Curve b. Useyyid b. Amr b. Temîm'dir.

İbnü'l-Kelbî'nin rivayetinde bulunan iki ibare önemlidir: Ebû Hâle'nin babası kabilesi³ içerisinde önemli bir mevkiye sahiptir. O, Mekte'ye yerleşmiş ve Benî Abdüddâr b. Kusay'ın halîfi olmuştur. "ve Kureys

¹ İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Şam: 1389/1978), 82.

² İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: 1377/1958), 7: 14-15.

³ *ve kâne ebûhu* (metinde yanlışlıkla: *ebûhâ*) *zâ şerefin fi kavmihi*.

kızlarını halîfleriyle evlendirirdi"⁴ şeklindeki açıklayıcı ifade, Mekke'nin nüfuzlu aileleri ile, onların içtenlikle karşılayıp, yardım ettikleri, kabilelerine ve ailelerine katmaya çalıştıkları halîfleri arasındaki ilişkileri anlamamıza yardımcı olur.

Hz. Hatice gerçekte Ebû Hâle ile evlenmiş ve ona Hind adında bir erkek ve Hâle adında da bir kız çocuğu vermiştir. İkinci kocası Atık b. Âbid (Âiz değil) b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'dur. Ona da Hind adında bir kız çocuk doğurmuştur. Hz. Hatice'nin künyesi Ümmü Hind'dir. Hind büyümüş, Seyfi b. Ümeyye el-Mahzûmî ile evlenmiş ve ondan Muhammed adında bir oğlu olmuştur. Hind ve Seyfi'nin çocukları, Hind'in annesi Hz. Hatice'den dolayı Benü't-Tâhire diye anılır, çünkü Hz. Hatice'ye et-Tâhire denilmiştir. Medine'ye yerleşen Muhammed b. Seyfi'nin soyu devam etmemiştir.

Bu rivayete benzer bir anlatım Muhammed b. Habîb'in *el-Muhabber*'inde geçer.⁵ Hz. Hatice'nin Hind b. Ebî Hâle adında bir çocuk dünyaya getirdiği ilk kocası Ebû Hâle'dir; fakat Ebû Hâle'nin başka bir çocuğu zikredilmemiştir. İkinci kocası Atık b. Âbid el-Mahzûmî'den Hind adında bir kızı olmuştur.

Mekke'de toplanıp önemli kabilelerle ittifak yapan kabile üyelerinin mevkilerine ayrıca ışık tutarak, yukarıdaki rivayeti teyit eden bir rivayet, Taberî tarafından kaydedilir: Bu hadise göre Ebû Hâle en-Nebbâş b. Zürâre b. Vakdân b. Habîb b. Selâme b. Ğuvey b. Curve b. Useyyid b. Amr b. Temîm, iki kardeşi Avf ve Uneys'le birlikte Mekke'ye gelir. Benî Abdüddâr b. Kusay'ın halîfleri olarak kabul edilirler. Ebû Hâle, Hz. Hatice binti Huveylid ile evlenir ve Hind ve Hâle adlarında iki oğulları olur. Hâle ölmüş,⁶ fakat Hind İslam'ın gelişinden sonra da yaşamış ve ihtida etmiştir. Hz. Hasan b. Ali, Hind'in onun dayısı olduğunu söyleyerek, Hind'in Hz. Peygamber'den rivayetlerini aktarır. Mâ'mer b. Müsenna, Hind'in Basra'da öldüğünü ve insanların onun cenazesine katılabilmek için işlerini bıraktıklarını haber verir.⁷ İbn Habîb'in *el-Münemmak*'ında

⁴ *ve kânet kuraşûn tüzevvicu halifehum.*

⁵ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstaedter (Haydarabad: 1361/1942), 78, 482.

⁶ İslam'ın gelişinden önce, - K.

⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Zeylül-müzeyyel* (Kahire: 1358/1939), 40.

kaydedilen rivayet⁸ biraz daha farklıdır: Buna göre Temîm'den Benî Useyyid kabilesinden Nebbâş b. Zürâre, Benî Nevfel b. Abdimenaf'a halîf olarak katılır; fakat müellif bu ittifakın gerçekleşmesindeki sebepleri tam olarak bilmediğini ifade eder. Künyesi Ebû Hâle olan Nebbâş b. Zürâre, Hz. Peygamber'le evlenmeden önce Hz. Hatice ile evlenir ve Hind ve Hâle adında iki oğulları olur.

Bazı yeni bilgiler, el-Meclisî'nin Şîu derlemesi *Bihâru'l-envâr*'da bulunmaktadır.⁹ Katâde'nin naklettiği bir rivayete göre, Hz. Hatice'nin ilk kocası Atîk b. Âiz el-Mahzûmî, ikincisi de Ebû Hâle Hind b. Zürâre et-Temîmî'dir; Hz. Hatice, ona, sonradan Hind b. Hind olarak isimlendirilen Hind adında bir oğlan doğurur.

Başka bir rivayete göre, Hz. Hatice, Ebû Şihâb Amr el-Kindî'yle evlenir; ikinci kocası Atîk b. Âiz'dir ve onun ölümünden sonra da her ikisi de dörder yüz köleye sahip çok zengin adamlar olan Ukbe b. Ebî Muayt ve Salt b. Ebî Yehâb onunla evlenmek isterler. Ebu Cehil de onunla evlenmek ister, Hz. Hatice ise bütün bu evlilik tekliflerini reddeder.¹⁰

Ebû Tâlib'in kanalıyla aktarılan bir rivayet, Hz. Hatice'nin ilk kocasının Atîk b. Âiz, ikincisinin de kendisinden bir erkek çocuğu doğurduğu Ömer el-Kindî olduğunu belirtmektedir ki bu rivayet sıkıntılı görünmektedir.

Yeni bir bilgi Belâzürî'de bulunmaktadır. Buna göre Hz. Hatice'nin ilk eşi Ebû Hâle Hind b. en-Nebbâş et-Temîmî'dir ve Hz. Hatice ondan Hind b. Ebî Hâle'yi dünyaya getirmiştir. İkinci koca ise onun Hind adında bir kız dünyaya getirdiği Atîk b. Abîd el-Mahzûmî'dir. Atîk onu boşanmış ve o da üçüncü eşi Hz. Peygamber'le evlenmiştir.¹¹ Aslında bu rivayet Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed'le evlendiğinde dul değil, boşanmış bir kadın olduğunu söyleyen ilk rivayettir.

Nureddin el-Heysemî'nin *Mecmâu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*'indeki bazı farklı noktalar dikkate değerdir.¹² Buna göre, Hz. Hatice'nin ilk ko-

⁸ Muhammed b. Habîb, *el-Münemmak*, thk. Hurşîd Ahmed Fâruk (Haydarabad: 1384/1964), 399.

⁹ el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (Tahran: 1392), 16: 10.

¹⁰ el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 22.

¹¹ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah (Kahire: 1959), 1: 406-407.

¹² Nureddin el-Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (Beyrut: 1967), 9: 219.

cası Atık b. Âiz'den Hind adında bir oğlu olmuş ve böylece ona Hind b. Atık denilmiştir. İkinci kocası Benî Abdüddâr'ın halîfi Ebû Hâle Mâlik b. Nebbâş b. Zürâre'den de Hind ve Hâle adındaki çocukları doğmuştur. Bu cihetle Hz. Hatice'nin ilk iki kocasından olan çocukları Hind b. Atık, Hâle ve Hind b. Ebû Hâle, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den olan çocuklarının ağabeyleridirler.

Ebû Hâle'nin adının ve Hz. Hatice'nin ilk iki kocasından dünyaya getirdiği çocuklarının ihtilafı oluşu meselesi ez-Zürkânî'nin *Şerhu'l-mevâhibi'l-ledüniyye*'sinde incelenmiştir.¹³ Zübeyr (yani İbn Bekkâr – K.) ve (nakleden – K.) Dârekutnî, Ebû Hâle'nin adının Mâlik olduğunu söyler. İbn Mende ve Süheyfî onun ismini Zürâre olarak kaydederler. Ebû Ubeyd onu en-Nebbâş olarak verirken, el-Askerî ise onun adını Hind olarak kayda geçirir.

Ebû Hâle'nin oğlu Hind'in Uhud ya da Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in yanında savaştığı söylenir. Hz. Peygamber'in şahsiyetini tarif eden bir hadisi bildirmiş, bu hadis de ondan rivayetle Hz. Hasan b. Ali tarafından nakledilmiştir. Zübeyr b. Bekkâr onun Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'nin tarafında savaşırken öldürüldüğünü bildirir; diğerleri ise Basra'da bir salgın hastalıktan öldüğünü söyler.

Hz. Hatice ve Ebû Hâle'nin Hâle adlı oğulları, Hz. Peygamber'in ashabından biri olarak kaydedilir. Bir hadise göre, Hz. Peygamber uyanır ve Hâle'yi odasında görür. Onu bağrına basar ve neşe içinde şöyle seslenir: "Hâle, Hâle, Hâle."¹⁴ Farklı bir rivayet ise Hz. Hatice ve kocası Ebû Hâle'den doğan Hâle'nin kız bir çocuk olduğunu belirtir. Gerçekten de Muhibbuddîn et-Taberî, *es-Simtü's-semîn fi menâkibi ümmühâti'l-mü'minîn*'de,¹⁵ Hâle'nin Hz. Hatice ve ondan dolayı Ebû Hâle künyesi verilen Nebbâş b. Zürâre'nin kızı olduğunu belirtir. Muhibbuddîn, Ebû Hâle'nin adını (Mâlik b. en-Nebbâş, Hind b. Zürâre) ve onun Hz. Hatice'nin birinci mi yoksa ikinci kocası mı olduğu meselesini tartışan başka

¹³ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhibi'l-ledüniyye* (Kahire: 1325), 1: 199-201.

¹⁴ bk. ör. İbn Hâcer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî (Kahire: 1971), 6: 516, no. 8919.

¹⁵ Muhibbuddîn et-Taberî, *es-Simtü's-semîn fi menâkibi ümmühâti'l-mü'minîn* (Kahire: 1402/1983), 23.

rivayetler de verir.¹⁶ Muhibbuddîn, Hz. Peygamber'in üvey oğlu Hind b. Hind'in büyüdüğü, İslam'ı kabul ettiği ve Hz. Ali'nin yanında savaşırken Cemel Savaşı'nda öldüğü rivayetini yineler; diğer bir rivayet ise onun Basra'da bir salgın hastalık sebebiyle öldüğü şeklindedir.

Ebû Hâle'nin oğlu ve erkek torunu hakkındaki önemli bir bilgi İbnü'l-Kelbî'nin *Cemheretü'n-neseb'*inde bulunmaktadır.¹⁷ Buna göre, Hz. Hatice Ebû Hâle Hind b. Nebbâs b. Zürâre'ye Hind adında bir erkek çocuk doğumuş, o da Bedir ya da Uhud Savaşı'nda savaşmıştır. Onun oğlu Hind b. Hind b. Hind, İbn Zübeyr'in yanında savaşırken öldürülür. Bu aile kaybolmuş ve çocuklarından hiçbiri kalmamıştır.

Muhibbuddîn'in Hz. Hatice'nin iki kocasından dünyaya gelen iki kız çocuğunun hayatları hakkında hiçbir şey bilinmediğine dair görüşleri dikkate değerdir.¹⁸ ed-Diyârbekrî'nin, *Sîret-i Moğoltay'*dan yaptığı dikkat çekici alıntılara göre: Hz. Hatice, Atık b. Âiz el-Mahzûmî'ye Hind adında bir kız ve Abdullah ya da Abdümenaf adında bir erkek çocuk doğurmuştur.

el-Kurtubî, *Tefsîr'*inde (*el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân*)¹⁹ Hz. Hatice'nin Atık'e Abdümenaf adında bir erkek çocuk doğurduğunu söyleyen bir haber rivayet eder.

ed-Diyârbekrî tarafından kaydedilen rivayet de ondan daha az ilginç değildir: Hz. Hatice Ebû Hâle Hind'e Zeynep adında bir kız ve Hâris ve Hind adlarında iki erkek çocuk dünyaya getirmiştir.

Hz. Hatice'nin Atık b. Âbid'den bir oğlu olduğunu söyleyen rivayet İbn Hazm'ın *Cevâmiu's-sîre'*sinde kaydedilir.²⁰ Rivayet, Hz. Hatice'nin ilk kocasından Abdullah adında bir oğlu olduğunu söyler. İkinci kocası Ebû Hâle Hind b. Zürâre'den Hind ve Hâris adlarında iki oğlu ve Zeynep adında bir kızı olmuştur. Hind b. Hind, Uhud Savaşı'nda mücadele etmiş ve Basra'ya yerleşmiştir. Hâris de İslam'ı kabul etmiş ve Ruknü'l-Yemânî'de bir gayrimüslim tarafından öldürülmüştür. Hâris hakkında

¹⁶ Muhibbuddîn et-Taberî, *es-Simtü's-senîn*, 6, 23.

¹⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb* (Br. Mus., Add., no. 23297), 93^b.

¹⁸ Bu rivayet ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfüsi'n-nefis* (Beyrut: repr. thk. 1283), 1: 263'te kaydedilmiştir.

¹⁹ el-Kurtubî, *Tefsîr = el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: 1387/1967), 14: 104.

²⁰ İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, thk. İhsân Abbâs ve Nâsiruddîn Esed (Kahire: ts.), 31.

daha ayrıntılı bilgiler Belâzürî'de yer almaktadır.²¹ Hâris b. Ebî Hâle, Ruknü'l-Yemânî'de Allah için savaşıp öldürülenlerin ilkidir.²² Bir rivayet, onun Hz. Hatice'nin vesayetinde olduğunu (*fi hicri hadîcete*), İslam'ı kabul ettiğini, imanını beyan ettiğini ve insanları İslam'a girmeye davet ettiğini söyler. Bir gün o Kureys'ten bir grup ile birlikteyken bir adamın Hz. Peygamber'e iftira ettiğini duymuş ve Hz. Peygamber'i savunmaya çalışmıştır. Bu durum da Hâris'in, onu ayağıyla çiğneyen ve onun karnına basan kaba bir müşrik tarafından dövülmesiyle sonuçlanmıştır. Bir başka rivayet de onun Ruknü'l-Yemânî'de namaz kılarken öldürüldüğünü belirtir.

İbn Hâcer,²³ Hâris'in askeri faaliyetlerinin ilk zamanları hakkında bize bilgi verir. Bu da Hz. Peygamber'in insanları İslam'a girmeleri için alenî olarak davet ettiği döneme denk gelir.²⁴

İbn Hazm²⁵ da Hâris'in hayatını kaydeder ve bize onun hakkında ilave bir bilgi de verir: Buna göre Safvan b. Safvan b. en-Nebbâş et-Temîmî, hicretten sonra bir müşriği öldüren ilk mü'mindir; Hâris b. Ebî Hâle'nin katilini öldürmüştür.²⁶

İbn Nâsiruddîn ed-Dîmeşkî, *Câmiu'l-âsâr fi mevlidi'r-Rasûli'l-Muhtâr*'ında,²⁷ İbn Abdilber'in, Hz. Hatice'nin Ebû Hâle'den Tâhir adında bir oğlu olduğu, ve bu çocuğun Hind ve Hâle'nin erkek kardeşi olduğu şeklindeki önemli rivayetini kaydeder. Hz. Peygamber'in onu Yemen'de bir bölgeye yönetici (*âmil*) olarak gönderdiği söylenir.

İbn Abdilber, Tâhir'in, Hz. Peygamber'in Yemen'in farklı bölgelerine yönetici olarak gönderilen beş kişi arasında olduğuna dair, Seyf b. Ömer vasıtasıyla Ebû Mûsâ el-Eş'ari'ye dayanan bir rivayeti vermekte-

²¹ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf* (Ashir, Ef., no. 597-8), 969^b.

²² *fi sebîli'llah*.

²³ İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 1: 604, no. 1503.

²⁴ ... *en yesde'a bimâ emerahu...* : bk. Hicr, 94 : *fe'sdağ bimâ tü'meru ve ağriz ani'l-müşrikîn*.

²⁵ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Hârûn, (Kahire: 1382/1962), 210.

²⁶ Safvan b. Safvan hakkında bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: 1969), 3: 268 ve İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 3: 435, no. 4080.

²⁷ İbn Nâsiruddîn ed-Dîmeşkî, *Câmiu'l-âsâr fi mevlidi'r-rasûli'l-muhtâr* (Cambridge, Or., no. 913), 250^a.

dir.²⁸ Tâhir hakkında daha ayrıntılı bir nakil İbn Hâcer tarafından zikredilmektedir.²⁹ Seyf b. Ömer'den nakledilen bir rivayete göre, Tâhir b. Ebî Hâle daha önce bahsedildiği gibi, Yemen'in bir bölgesine yönetici olarak gönderilmiştir. Bu önemli rivayet, Tâhir'in Akk (*el-Akâbis*) isyanını başarıyla bastırıldığını da ekler.

Bu rivayetler, Taberî'den elde edilen şu bilgilerle pekiştirilir: Tâhir b. Ebî Hâle, Hz. Peygamber tarafından Mekke'deki Akk'ın yönetimiyle görevlendirilmiştir. Daha sonra da Yemen'in bir bölgesine yönetici olarak gönderilmiş, ya da başka bir versiyonda Akk ve Eş'ârî kabileleri üzerine tayin edilmiştir. el-Esvedü'l-Ansî'nin birlikleriyle karşılaşmış ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra Akk ve Eş'ârîlerin iyanını başarıyla sona erdirmiştir.³⁰

Zübeyr b. Ebî Hâle hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Seyf b. Ömer onunla ilgili rivayetleri aktarır. İbn Mende, onun Hz. Peygamber'in alıkonulmuş bir Kureyşli'yi öldürdüğüne dair bir rivayetini kaydeder ve ardından şunu belirtir: "Kureyş'ten alıkonulmuş (ya da hapsedilmiş – K.) hiç bir adam asla öldürülmemelidir."³¹

Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le evliliğinden önce evlenmiş olduğu iki kocası hakkındaki rivayetlerin belirsiz, karmakarışık ve genellikle de çelişkili olduğu âşikardır. Hz. Hatice'nin bu iki kocasından dünyaya getirdiği çocuklar hakkındaki haberler de net değildir; anlatıların detaylarıyla ilgili olarak şecere uzmanları ve hadis ravileri arasında neredeyse hiç uzlaşma yoktur. Bahsedilen kişilerden sadece bir kaç İslam'ın gelişinden sonra da yaşamış, bunların da öldükleri ya da öldürüldükleri ve nesillerinin sona erdiği bildirilmiştir.

Bununla birlikte, iki koca hakkındaki rivayetler muhtemelen Mekke'nin durumunu da yansıtmaktadır. Hz. Hatice'nin aristokrat Mahzûm

²⁸ İbn Abdilber, *el-İsti'âb fi mârifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî, (Kahire: 1380/1960) 2: 775, no. 1297.

²⁹ İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 3: 515, no. 3258.

³⁰ et-Taberî, *Târîh*, 3: 228, 230, 318, 320-21, 328.

³¹ İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 2: 558, no. 2792; ve bk. İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-ğâbe fi mârifeti's-sahâbe*, (Tahran: 1280), 2: 199; ve bu rivayetin önemli bir ifade eklenmiş hali bk.: "Osman'ın katili hariç, Kureyş'ten alıkonulmuş hiç bir adam öldürülmemelidir; onu öldürmelisiniz. Eğer yapmazlarsa, onlara koyunun boğazlandığı gibi boğazlanacaklarını söyleyin" İbn Adıyy, *el-Kâmil fi zuafâi'r-ricâl* (Beyrut: 1405/1985), 6: 2363.

kabilesinden bir adamla evlenmiş olması, onun konumu ve serveti göz önüne alındığında mantıklıdır. Fakat onun Mekke'ye göç etmiş bir bedevi ile evlenmiş olması da, bu durumun Mekke toplumunun yaygın bir geleneği olduğu düşünüldüğünde, aynı derecede akla yatkındır. Bu yolla Mekkeliler bedevi kabileler ile bağlarını güçlendirmeyi ve Mekkeli ailelerin ticari faaliyetlerini güven altına almayı hedeflemişlerdir.

II

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evlendiğinde kaç yaşında olduğuyla alakalı rivayetler çelişkili ve karmaşıktır. Pek çok rivayet onunla evlendiğinde Hz. Peygamber'in yirmi beş, Hz. Hatice'nin ise kırk yaşında olduğunu bildirir.³²

Bazı kaynaklar Hakîm b. Hizâm'dan nakledilen ve yukarıdaki bilgileri teyit eden şu rivayeti verirler: Hz. Hatice Fil Yılı'ndan on beş sene önce; Hakîm ise Fil Yılı'ndan on üç sene önce doğmuştu; yani Hz. Hatice, Hakîm'den iki yaş büyüktü ve bu nedenle Hakîm onun yaşını kolaylıkla kırk olarak tespit etmiştir. Hz. Peygamber Fil Yılı'nda dünyaya gelmişti ve böylece evlendikleri sırada yirmi beş yaşındaydı.³³

İbn Kuteybe'nin³⁴, Hz. Hatice'yle evlendiğinde, Hz. Muhammed'in yirmi beş yaşında olduğunu belirtmektedir.³⁵ İbn Kuteybe'de Hz. Peygamber'in evlilik tarihiyle bağlantılı olarak verdiği ilave bir bilgiye gö-

³² Dimyâtî, *el-Muhtasar fî sireti'n-Nebî* (s.), (Chester Beatty, no. 3332), 10^b; el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *Kitâbu'l-bed' ve't-târîh*, thk. Cl. Huart, (Paris: 1916), 5: 10; el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 19; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut, Riyad: 1966), 5: 193 (Hâkim b. Hizâm'dan rivayetle); Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1: 98 ("bu alimlerin kabul ettiği görüştür" ifadesiyle birlikte).

³³ bk. İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a (Musa b. Ukbe'den alıntılanmış ve Hakim b. Hizâm'a dayandırılmıştır); el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 12; İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 8: 17; ayrıca bk. H. Lammens, "L'Age de Mahomet et la Chronologie de la Sira", *Journal Asiatique* 17 (1911), 209-150; ve daha ayrıntılı bir araştırma için bk. Lawrence I. Conrad, "Abraha and Muhamad, some observations apropos of chronology and literary topoi in the early Arabic historical tradition", *BSOAS* 50 (1987), 225-240.

³⁴ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukâşe, (Kahire: 1969), 133.

³⁵ aynı şekilde: el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 10'da Amr b. Alâ'dan rivayetle; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 31.

re,³⁶ Hz. Peygamber yirmi beş yaşındayken Hz. Hatice'nin tüccarlarıyla birlikte Suriye'ye gitmiş ve dönüşünden iki ay sonra da onunla evlenmiştir. Buna tekabül eden bir rivayet de *es-Sîretü'l-Hâlebiyye*'de kaydedilir.³⁷ Hz. Peygamber yirmi beş yaşındadır, bazıları yirmi beş yaş iki ay on gün, bazıları ise on beş gün demektirler.

Moğoltay *ez-Zahru'l-besîm fi sîreti Ebi'l-Kâsım'*ında,³⁸ Ebû Ömer'den (yani İbn Abdilber) aldığı bir rivayette daha da belirgindir: Hz. Peygamber Hz. Hatice ile Suriye'den döndükten iki ay on beş gün sonra, yirmi altıncı yılın Safer ayının sonunda, yani Fil Günü'nden yirmi beş yıl iki ay on gün sonra evlenmiştir. İbn Abdilber'in rivayeti İbn Nâsiruddîn'in *Câmiu'l-âsâr'*ında da geçmektedir.³⁹ Moğoltay'ın İbn Asâkir'den naklettiği bir rivayete göre de, Hz. Peygamber Meysere ile birlikte Suriye'den Fil Günü'nden yirmi beş yıl sonraki Zilhicce ayının bitiminden on dört gün sonra dönmüştür.⁴⁰

Nureddin el-Heysemî, Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice ile yirmi beş yaşındayken evlendiğini söyleyen bir rivayeti verir ve buna Kureyş'in o sırada Kâbe'yi inşa etmekte olduğunu da ilave eder.⁴¹ Buna muhalif bir rivayet, Kâbe'nin Hz. Peygamber otuz beş yaşındayken Kureyş tarafından inşa edildiğini belirtmektedir.⁴² Bununla birlikte, el-Meclisî, Kâbe'nin Kureyş tarafından inşa edilmesinin Hz. Fatıma'nın doğumuyla ve Hz. Peygamber'e vahiy gelmesiyle aynı güne denk geldiği şeklindeki bir başka rivayeti de vermektedir.⁴³

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'yle evlendiğinde kaç yaşında olduğuyla ilgili bazı farklı rivayetler de vardır: *ez-Zührî*'ye kadar ulaşan bir

³⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 150.

³⁷ Ali b. Burhâneddîn, el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn fi sîreti'l-Emini'l-Me'mûn = es-Sîretü'l-Hâlebiyye* (Kahire: 1382/1962), 1: 154.

³⁸ Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm fi sîreti Ebi'l-Kâsım* (Leiden, Or., no. 370), 93^a.

³⁹ İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a. İbn Abdilber'in rivayeti için bk. *ez-Zürkânî, Şerhu'l-mevâhib*, 1: 199.

⁴⁰ Rivayete bk.: el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ bi mâ li'r-rasûli mine'l-enbâ'i ve'l-emvâli ve'l-hafazati ve'l-metâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kahire: 1941), 1: 9.

⁴¹ el-Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 9: 219; aynı rivayet şuralarda da alıntılanmıştır: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 293; el-Mutavvâi, *Men şebera zefira* (Cambridge, Or., no. 1473 (10)), 38^a.

⁴² el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 7.

⁴³ el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 77.

rivayete göre, Hz. Peygamber onunla evlendiğinde yirmi bir yaşındadır.⁴⁴ Bir başka rivayet de o zamanlar Hz. Peygamber'in yirmi üç yaşında olduğunu söyler.⁴⁵ İbn Cüreys'ten nakledilen rivayete göre de otuz yedi yaşındayken evlenmiştir.⁴⁶ Diğer rivayetler ise Hz. Peygamber'in evlendiği zamanki yaşını otuz⁴⁷ ya da yirmi dokuz⁴⁸ olarak verirler.

Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le evlendiği zamanki yaşına dair rivayetler de benzer şekilde farklı ve belirsizdir. Hz. Hatice'nin Fil Yılı'ndan on beş yıl önce ve Hz. Peygamber'in de Fil Yılı'nda doğduğu ve evlendikleri zaman Hz. Peygamber'in yirmi beş, Hz. Hatice'nin de kırk yaşında olduğu haberine dayanan rivayet, tabii ki kendi içerisinde tutarlıdır ve Hz. Peygamber'in doğumu ve ölümü hakkındaki geniş rivayet silsilesiyle de uyumludur.

Farklı rivayetler, Hz. Hatice'nin onunla evlendiğinde kırk beş yaşında olduğunu söyler.⁴⁹ Diğer rivayetler de onun otuz yaşında olduğu yönündedir.⁵⁰ Bazı kaynaklarda İbn Abbas'a atfedilen bir rivayet, Hz.

⁴⁴ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 199, 3: 220 (ve bu rivayetin reddi hakkında bk.: ez-Zürkânî, aynı eser 3: 227); Abdülmelik b. Hüseyin el-İsâmî, *Simtî'n-nücumî'l-evâlî fi enbâi'l-evâil ve't-tevâil* (Kahire: 1380), 1: 365; el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, 1: 9; es-Süheyli, *er-Ravdu'l-unuf*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, (Kahire: 1387/1967), 2: 246; el-Heysemî, *Mecmâ'u'z-zevâid*, 9: 219; Muhibbuddîn et-Taberî, , *es-Simtî's-semîn*, 14; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 293.

⁴⁵ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 78; el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 98; el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, 1: 9.

⁴⁶ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 199; el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, 1: 9; Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 93^a; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5: 293; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a.

⁴⁷ Muhibbuddîn et-Taberî, , *es-Simtî's-semîn*, 14; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 2: 199, 3: 220, 227; es-Sâlihî, *Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Mustafa Abdülvâhid, (Kahire: 1394/1974), 2: 225; es-Süheyli, *er-Ravdu'l-unuf*, 2: 246.

⁴⁸ Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 93^a (otuza yakın); el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, 1: 9 (otuza yakın); ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 199; es-Sâlihî, *Subulu'l-hudâ*, 2: 225 (otuza yakın).

⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 293 (Vakîdî'den rivayetle); Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 93^a; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, (tehzîb), thk. Abdülkâdir Bedrân, (Beyrut: 1399/1968), 1: 302-303 (Vakîdî'den rivayetle: kırk dört yaşında); ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 199 (İbn Sâ'd'dan rivayetle), 3: 220; el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 1: 156.

⁵⁰ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 200, 3: 220; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, (tehzîb), 1: 302; es-Sâlihî, *Subulu'l-hudâ*, 2: 225; el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 1: 156.

Hatice'nin yirmi sekiz yaşındayken Hz. Peygamber'le evlendiğini belirtir.⁵¹ Onun Hz. Peygamber'le yirmi beş ya da otuz beş yaşlarında evlendiğini belirten az da olsa rivayetler mevcuttur.⁵²

Bütün bu rivayetler Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'den dünyaya getirdiği çocukları hakkındaki haberler değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Hadis ve sîret alimleri Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den dünyaya getirdiği kız çocukların sayısı konusunda müttefiktirler. Buna göre Hz. Hatice dört kız çocuk dünyaya getirmiştir. Bu kızların hepsi de İslam'ın geldiği zaman halen gençtirler ve yeni dini kabul etmişlerdir. Hepsini evlenmiş, fakat sadece üç tanesinin çocukları olmuştur. Hz. Fatıma hariç diğerlerinin çocuğu olmamıştır. Hz. Peygamber'in soyu, Hz. Fatıma'nın oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'nin neslinden devam etmiştir. Ancak alimler, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den doğan erkek çocuklarının sayısı hakkında farklı görüş belirtmektedirler.⁵³ Hz. Hatice'nin oğullarıyla ilgili farklı rivayetler ileride ele alınacaktır.

Erken dönem kaynaklarından birinde kaydedilmiş ve kısaca verilen, dikkate değer bir haber, Hz. Peygamber'in *tehannüs*'e bir kaç kızı dünyaya geldikten sonra başladığını belirtmektedir. Hz. Hatice, Hz. Peygamber'den Kâsım'ı dünyaya getirmiştir; bazı âlimler onun Tâhir adında bir başka erkek çocuğu daha doğurduğunu, bazı âlimler ise sadece Kâsım'ı dünyaya getirdiğini söylerler.⁵⁴ ez-Zürkânî, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den sadece Kâsım adındaki oğlunun olduğu rivayetini zik-

⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 293; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 200, 3: 220; Moğoltay, *ez-Zahru'l-beşîm*, 93^a; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^a (İbn Sâ'd'dan rivayetle); es-Sâlihî, *Subulu'l-hudâ*, 2: 225; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, (*tehzîb*), 1: 302 (İbnü'l-Kelbî'den rivayetle); el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 1: 156; el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek* (Haydarabad: 1342, repr. Riyâd), 3: 182; Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 78; el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 12.

⁵² el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 1: 156.

⁵³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, (Beirut: 1390/1970), 5: 321, no. 9718 (... *ve lekad zeğma bağdü'l-ulemâ ennehû veledet lehû gulâmen âhara yüsemnâ et-tâhir; ve kâle bağduhum: mâ nağlemuhâ veledet lehû ille'l-kâsım...*).

⁵⁴ bk. İbn İshak'ın *el-Mübteda*'sından alıntılanan bir rivayet Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e sadece Kâsım adında bir oğlan doğurduğunu söyler: Moğoltay, *ez-Zahru'l-beşîm*, 94^b: ... *ve fi'l-mübtede'i an ibn-i ishaka ze'ama bağdü'l-ulemâ, enne hadicete (r) lem telid li'n-nebiyyi (s) mine'z-zuhûri ille'l-kâsime; ve hâzâ lâ şey'e.*

retmekle birlikte, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den doğan erkek çocukları hakkında farklı rakamlar içeren başka rivayetlerin kapsamlı bir özeti de verir. Bu nakillerin bazılarına göre, Hz. Hatice Hz. Peygamber'e on üç çocuk doğurmuştur.⁵⁵

İbn İshak'ın kaydettiği bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in oğulları Kâsım, Tâhir ve Tayyib, ilk vahyin gelişinden önce doğmuştur. Hz. Peygamber'in künyesi Ebu'l-Kâsım'dır. Hz. Peygamber'in bütün erkek çocukları İslam'ın gelişinden önce vefat etmişlerdir. Bazı rivayetler onların henüz süt çocuğu iken öldüğünü belirtmektedirler.⁵⁶

Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayetine göre, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den sadece iki oğlu olmuştur: Onlar da Kâsım ve Abdullah'tır. Abdullah'a aynı zamanda Tayyib veya Tâhir de denilmiştir. Abdullah vahyin gelişinden sonra doğmuş ve çok erken bir dönemde vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in vefat eden ilk çocuğu Kâsım, ikincisi de Abdullah'tır.⁵⁷

⁵⁵ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193-194; tek çocuk Kâsım hakkındaki rivayet için bk. 193, 1.2 ve 194, 1.11: *ve tahsulü min cemî'i'l-akvâli semâniyetü zukurin: isnâni aleyhimâ, el-kâsımu ve ibrahîmu ve sittün muhtefün fihim...*

⁵⁶ İbn İshak, *es-Siyer*, 82, 245; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 293; Süleyman b. Mûsâ el-Kalâî, *el-İktifâ fî megâzî Rasûlillâhi ve's-salâti'l-hulefâ*, thk. Mustafa Abdülvâhid, (Kahire: 1387/1968), 1: 199 (İbn İshak'tan rivayetle); el-İsâmî, *Simtü'n-nücum*, 1: 406; İbn Asâkir, *Târîh-u Dımaşk, (tehzîb)*, 1: 302; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser fi fününi'l-megâzî ve's-semâil ve's-siyer*, (Kahire: 1356), 2: 288 ve aynı yerde: bu rivayet İbn İshak'tan nakledilmiştir, ayrıca bk. Abdullah b. Ebî Zeyd el-Kayravânî, *Kitâbu'l-câmî*, thk. Muhammed Ebu'l-Acfân ve Osman Bittih, (Beyrut – Tunus: 1402/1982), 128-129, 1.1; ve bk. ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 194, 1.7: *... ve kâle ibnu ishaka fi's-sireti inde zikri tezevüci'l-mustafâ hadîcete: küllühüm gayra ibrahîme vülide kable'l-islâmi, ve mâte'l-benûne kable'l-islâmi ve-hüm yertediûn...*

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 307; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 3: 549 (Zübeyr b. Bekkâr, Mus'ab'dan rivayet eder; ayrıca bk. aynı eserde Zührî'den nakledilen bir başka rivayet); İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 8: 16; el-Kâzarûnî, *es-Siretü'n-nebeviyye*, (Br. Mus., Add., no. 18499), 83^{a-b}; el-Kalâî, *el-İktifâ*, 1: 199 (Zübeyr b. Bekkâr'dan rivayetle); ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193; İbn Asâkir, *Târîh-u Dımaşk, (tehzîb)*, 1: 293; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, 2: 288 (iki rivayet); Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 78; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 9^a; ed-Dimyâtî, *el-Muhtasar*, 14^a (ayrıca en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb* (Kahire: 1964), 18: 208'te el-Kelbî'den nakille, İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayet: vahyin gelişinden önce doğan ilk çocuk Kâsım'dı, ardından da dört kız dünyaya geldi. Son olarak Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den Abdullah adında bir oğlu oldu. Abdullah'a Tayyib ve Tâhir de denilirdi. Fakat bazı araştırmacılar Abdullah'ın Tayyib ve Tâhir olmadığını, onların başka iki çocuk olduğunu kabul ederler.).

Bazı araştırmacılar Tâhir'i, Hz. Hatice ile Hz. Peygamber'in oğlu olduğu söylenen Mutahhar isminde başka bir çocukla eşleştirirler. Tâhir'in, Hz. Hatice'nin daha önceki bir kocasından doğan bir çocuğun adı olup olmadığını tartışır. Fakat bu tartışma, Hz. Hatice'nin daha önceki kocalarından doğan çocukları ile Hz. Peygamber'den doğan çocuklarına hiç aynı adı vermediği sebebiyle çürütülmüştür.⁵⁸

ez-Zührî'ye dayandırılan bir rivayete göre, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den sadece iki oğlu olmuştur: Onlar da Kâsım ve Abdullah'tır.⁵⁹ Başka rivayetler, Hz. Hatice'den doğan iki erkek çocuğun Kâsım ve Tâhir olduğunu belirtir.⁶⁰

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre Hz. Hatice Hz. Peygamber'e Abdullah adında bir çocuk doğurmuştur. Daha sonra Hz. Hatice belirli bir süre çocuk dünyaya getirmemiştir. Bu dönemde bir gün Hz. Peygamber, el-Âs b. Vâil'le karşılaşmış ve o da onunla dalga geçerek ona "el-ebter" (soyu kesik) demiştir. Bunun üzerine *Keşer Suresi* nâzil olmuştur. Sonrasında Hz. Hatice, Zeynep, Rukıyye, Kâsım, Tâhir, Mutahhar, Tayyib, Muteyyeb, Ümmü Kulsûm ve Fatma'yı dünyaya getirmiştir.⁶¹ Bu listeye göre Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den doğan erkek çocuklarının sayısı altı; kız çocuklarının sayısı da daha önce bahsedildiği gibi dördür. Yani Hz. Hatice Hz. Peygamber'e on çocuk doğurmuştur.

İbn Lahî'a'dan nakledilen bir rivayete göre Hz. Hatice'nin dört erkek çocuğu vardır: Bunlar Kâsım, Tâhir, Tayyib ve Abdullah'tır.⁶²

Dikkate değer bir başka rivayet de Hz. Hatice'nin çocuklarını dünyaya getirdiği dönemi kısaltmaktadır: Tayyib ve Mutayyib ikizdirler; bununla birlikte, Tâhir ve Mutahhar da ikizdirler.⁶³

⁵⁸ İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 6: 262; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193.

⁵⁹ İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 3: 549; kıyaslayın ed-Dimyâfi, *el-Muhtasar*, 14^a; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 250^b (Hişam b. Urve'den ve başka bir haber de İbn Abbas'tan rivayetle).

⁶⁰ Ebu'l-Hüseyn Ahmed Fâris, *Evcâcü's-siyer li hayri'l-beşer* (Kahire: 1359/1940), 9; el-Fesavî, Yakub b. Süfyân, *el-Mârife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, (Beyrut: 1401/1981), 2: 269-270.

⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 307; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, (tehzîb), 1: 294.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 307; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 251^a; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193.

⁶³ Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 94^b; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 308; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, (tehzîb), 1: 294; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, 2: 288; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 6: 262;

İbn Nâsiruddîn'in *Câmiu'l-âsâr*'ında dikkat çekici bir rivayet bulunmaktadır.⁶⁴ Bu rivayete göre, Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'den Kâsım, Tâhir, İbrahim ve Tayyib isimlerinde dört erkek çocuğu olmuştur. Fakat bu rivayet araştırmacılar tarafından reddedilmekte ve İbrahim'in cariyeye Mâriye'den doğduğu gerekçesiyle hatalı kabul edilmektedir.

Çok geç dönemdeki bir mevlid derleyicisinin yorumunda bulunan bir rivayet dikkat çekmektedir. Buna göre Hz. Hatice Hz. Peygamber'e sadece bir erkek çocuk doğurmuştur, o da Kâsım'dır. Araştırmacılar onun Abdullah adında başka bir erkek çocuğu olup olmadığı konusunda fikir ayrılığındadırlar.⁶⁵

III

Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den doğan erkek çocuklarıyla ilgili olan dikkat çekici bir rivayete göre, Hz. Hatice ile Hz. Peygamber'in Abdüluzza ve Abdümenaf adında iki oğlu olmuştur. Bu rivayet Heysem b. Adiy'den (ö. 206 h.), Hişam b. Urve (ö. 146 h.) ve onun babası Urve'ye dayandırılarak aktarılmıştır.⁶⁶

İbn Nâsiruddîn, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (ö. 209 h.) onun eserinde açıkça belirtildiği üzere (*Ezvâcu'n-Nebî*, vr. 251b) bir kitabından başka bir rivayeti aktarmaktadır. Bu rivayete göre Cahiliyye döneminde Hz. Hatice ile Hz. Peygamber'in dört oğulları olmuştur: Bunlar, Kâsım, Abdümenaf, Tayyib (=Abdullah) ve Tâhir'dir. Bu da Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den doğan çocuklarının sayısını toplamda sekize yükseltir: dört erkek ve dört kız. Ebû Ubeyde, Abdümenaf'ın Cahiliyye

ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193; el-İsâmî, *Simtî'n-nücum*, 1: 406; el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 3: 345; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 251^a.

⁶⁴ İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 251^a.

⁶⁵ Muhammed Nevevî el-Câvî, *Terğibu'l-müstakîn li beyâni Manzûmeti's-Seyyidi'l-Barzancî Zeyni'l-Âbidîn* (Kahire: ts.), 24:... *ve cümletü evlâdihî sallâ'llâhu aleyhi ve sellem seb'atün: selâsetü zükûrin ve erbeğu inâsin, lâkin vâhidün muhtelefun fihi; fe ez-zükûru'l-kâsımu ve ibrahîmu, ve hâzâni müttetekun aleyhimâ, ve abdullâhi ve hâzâ muhtelefun fihi; ve-yukâlu lehu et-tayyibu ve't-tâhiru; ve'l-kaulü'l-esbetü vücûduhu; ve sümmiye abdullâhi bi't-tayyibi ve't-tâhiri liennehu vülide bağde'n-nübüvveti...*

⁶⁶ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193, ayrıca 194; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 252^a; el-İsâmî, *Simtî'n-nücum*, 1: 408; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 307-08; İbn Hâcer el-Askalânî, *Lisânu'l-mizân* (Haydarabad: 1331), 6: 210, no. 740.

döneminde doğduğunu iddia eder; Ebû Ubeyde, İbn Nâsiruddîn'in önsözünde, eğer İslam döneminde doğmuş olsaydı onun Abdümenaf diye isimlendirilmeyeceğini belirtir.⁶⁷

Ebû Ubeyde'nin, *Tesmiyetü ezvâci'n-Nebiyi (s) ve evlâdihî*'sinin günümüze kadar gelmiş ve Nihad Musa tarafından yayımlanmış olması büyük şanstır.⁶⁸ Ebû Ubeyde'nin bu eserdeki haberi, İbn Nâsiruddîn'in önsözündekiyle temel bir detayda farklılık içerir, o da habere göre Kâsım'ın İslam döneminde doğmuş olmasıdır. Dört kız, Cahiliyye döneminde dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den doğan üç oğlu Abdümenaf, Tayyib (=Abdullah) ve Tâhir de aynı şekilde Cahiliyye döneminde doğmuşlardır.⁶⁹

Ebû Ubeyde'nin Hz. Hatice'nin çocuklarının doğumuyla ilgili kronolojisini desteklemek için kullandığı argümanlar yol göstericidir ve onun tezinin ideolojik temelini anlamamıza yardım eder. Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber'in kızı Zeynep'i Ebu'l-Âs b. er-Rebi ile evlendirdiğini söyler. Zeynep Müslüman olunca, Hz. Peygamber onun halen müşrik olan Ebu'l-Âs ile kalmasını yasaklamış, fakat sonradan Ebu'l-Âs İslam'a girince, Hz. Peygamber onların Cahiliyye döneminde gerçekleşmiş olan evliliklerine dayanarak birlikte olmalarına izin vermiştir. Aynı şey Rukiyye ve Ümmü Külsüm ile Ebu Leheb'in oğulları Utbe ve Uteybe arasında, Hz. Peygamber'in onayıyla söylenen sıraya göre yapılmış olan evlilikler için de geçerlidir.

Abdümenaf'a gelince, o Cahiliyye döneminde doğmuştu, şayet İslam döneminde doğmuş olsaydı, Hz. Peygamber ona bu adı vermezdi. Ebu Ubeyde tarafından, Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin erkek çocuklarının Cahiliyye döneminde doğmuş olduğuna dair daha fazla kanıt gösterilmiştir. Ebû Ubeyde, Hz. Hatice ile Hz. Peygamber'in vefat eden çocukları ile ilgili bir konuşmalarını aktarmaktadır. Hz. Peygamber, eşini reşit olmayan çocuklarının cennette olduğu konusunda temin eder, bu-

⁶⁷ Ayrıca bk. el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 3: 135'te kaydedilmiş olan isimsiz bir rivayet Hz. Peygamber'in İslam'dan önce doğan bir çocuğunun adının Abdümenaf olduğunu söyler.

⁶⁸ Ebû Ubeyde Mâ'mer b. el-Müsennâ, *Tesmiyetü ezvâci'n-Nebiyi (s) ve evlâdihî*, thk. Nihâd Mûsâ, *Mecelletü ma'hadi'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye* 13 (1967), 244-279.

⁶⁹ Ebû Ubeyde, *Tesmiye*, 248, 2: 1-2, 12-14, 249, 2: 1-12.

nunla birlikte, Hz. Hatice'nin daha önceki eşlerinden doğan ve müşrik olarak kalan çocuklarının da cehenneme gideceklerini söyler.⁷⁰ Ebû Ubeyde'ye göre bu hadis, Hz. Peygamber'in Kâsım haricindeki erkek çocuklarının Cahiliyye döneminde doğduklarına ve öldüklerine işaret eder. Eğer İslam dönemine yetişmiş olsalardı, Hz. Hatice onların akıbeti hakkında soru sormazdı.⁷¹

Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le sohbetinde değinilen problemin, müslümanlar ile gayrimüslimlerin çocuklarının ahiretteki hayatlarının farklı olduğu âşikardır. Hz. Hatice'nin, Tâhir'in ölümüne üzülmeye başlaması olayı da bu bağlamdadır. Hz. Peygamber, onu Hz. Hatice'nin vefatından sonra Tâhir'in cennet kapısında annesini bekleyeceğini söyleyerek rahatlatmıştır.⁷²

Bununla birlikte, söz konusu olan asıl soru, Hz. Peygamber'e vahiyden önce hatasızlık bahşedildiği ve onun putlara tapmaktan ve müşrikler ya da kafirlerle yakın ilişkiden alıkonulduğu mu; yoksa Hz. Peygamber'in vahiyden önce kafirlerin gelenekleri veya uygulamalarına tabi olduğu şeklinde nitelendirilebilecek fiillerden kaçındığı mıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Allah'a inandığı ve O'nun görevlerine ve emirlerine teslim olduğuna kanıt olarak, Hz. Peygamber'in, onun onayıyla müşriklerle evli olan kızlarının hadisesinin (Hz. Peygamber'in çocuğunun Abdümenaf diye adlandırılması rivayetinin geçerliği konusunda Ebû Ubeyde'nin örnek olarak verdiği olay), İbn Kuteybe'nin (ö. 276 h.) *Te'vîl-u muhtelifi'l-hadîs*'inde alınmış⁷³ ve açıklanmış olması dikkate değerdir. Hz. Peygamber kızlarını müşriklerle evlendirmiştir, çünkü o dönemde bu durum Allah'ın emirlerine, *şeriata* aykırı değildir.⁷⁴

İbn Kuteybe'nin amacı, Hz. Peygamber'in daha önceki peygamberlere vahyolunduğu şekliyle Allah'ın emirleriyle uyum içinde hareket ettiğini kanıtlamak ve Hz. Peygamber'in etrafındaki insanların inançlarını benimsediği rivayeti olan *kâne alâ kavmihi*'nin, aslında "İsmail'in inan-

⁷⁰ Şu rivayete bkz: İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 251^b.

⁷¹ Ebû Ubeyde, *Tesmiye*, 249.

⁷² el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 16; ve bk. aynı eserde, 15, Hz. Hatice'nin Kâsım'ın vefatından sonra tesellisini anlatan benzer bir rivayette, Hz. Peygamber ona Hz. Hatice vefat ettikten sonra Kâsım'ın onu cennetin kapısında bekleyeceğini vaad etmiştir.

⁷³ İbn Kuteybe, *Te'vîl-i muhtelifi'l-hadîs* (Kahire: 1326), 134-139.

⁷⁴ bk. İbn Kuteybe, *Te'vîl-i muhtelifi'l-hadîs*, 139.

cı"ndan, (*dîn-i İsmail'* den) kalan inançlara, akidelere tutunan Kureyşlilerin yolunu takip ettiğini açıklamaktır.⁷⁵

Bu mesele Müslüman ilim adamları tarafından kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Mesela İbn Hazm, detaylı bir şekilde ele aldığı söz konusu mesele hakkında analizini, peygamberlerin nübüvvetten önce herhangi bir günah işleyemeyeceğini ya da sınırı aşmayacağını belirterek özetler: ... *fe bi yakînin nedrî enna'llâhe teâlâ asamehum kable'n-nübüvveti min külli mâ yû'zeûne bihi bâ'de'n-nübüvveti ...*⁷⁶

Hz. Peygamber'in belki günah işlemeyeceği meselesi el-Hafâcî'nin *Nesîmu'r-Riyâd Şerhu Şifâi'l-Kâdî İyâd* tefsirinde uzun uzadıya tartışılmıştır:⁷⁷ Ona göre, Hz. Peygamber – tıpkı diğer peygamberler gibi – nübüvvetinden önce ve sonra bütün günahlardan korunmuştur. Onun kırk yıl boyunca halkının inançlarına bağlı kaldığını söyleyen rivayet, *kâne alâ emri kavmihi erbeîne seneten*,⁷⁸ onun Allah'a iman hakkında hiç bilgisi olmadığına işaret etmez; o sadece kendisine ancak vahiyden sonra bildirilmiş olan Allah'ın buyrukları ve emirlerinden habersizdir. *Ve vecedeke dâllen* sözünü "ve O seni hatalı buldu" şeklinde ve kelime olarak inaçsızlığa, küfre işaret eder şekilde "ve Allah seni inaçsız olarak buldu" (yani inaçsızların arasında buldu – K.) olarak tefsir eden el-Kelbî ve es-Suddî'nin görüşü, camianın fikir birliği ile çalışmaktadır. Böyle bir şirk ithamının Hz. Peygamber'in seviyesine çıkarılması akıl almazdır.⁷⁹

Aynı görüş el-Mâverdî'nin *A'lâmü'n-Nübüvve'*sinde de geçmektedir.⁸⁰ Ona göre, Hz. Peygamber putlara tapmamış ve asil karakteri, Al-

⁷⁵ bk. örn. es-Suyûtî, *er-Resâilu't-tis'* (Beirut: 1405/1985) (*mesâlikü'l-hunefâ fi vâlidâyi'l-mustafâ sallâ'llahu aleyhi ve-âlihî ve-selleme*), 49:... *fe-besale mimmâ evradnâhu enne âbâe'n-nebiyyi sallâ'llahu aleyhi ve-selleme min ahdi ibrahîme ilâ kâ'b ibnü'l-ayyîn kânû küllühüm alâ dîni ibrahîme aleyhi's-selâmu, ve veleduhû mürratü'bnü kâ'bin ez-zâhiru ennehu kâne kezâlîke li enne ebâhu evsâhu bi'l-îmâni, ve bakıye beynehu ve beyne abdilmuttalib erbe'atü âbâ'...*; ve bk. aynı yerde, 47: ... *ve kad ehrace ibnü habibe fi târîhihi an ibn-i abbâsîn kâle: kâne adnânu ve-ma'addün ve rabîatü ve mudaru ve huzeymetü ve asluhu (?) alâ milleti ibrahîme aleyhisselâmu felâ tezkürüm illâ bi hayrin...*

⁷⁶ Kesinlikle, Allah Teâlâ, nübüvvetten sonra onları (günahtan) koruduğu gibi, nübüvvetten önce de onları masum kılmıştır. (ç.n.); İbn Hazm, *el-Fisâl fi milâl ve'n-nihâl* (Kahire: ts.), 4: 55.

⁷⁷ el-Karafâcî, *Nesîmu'r-riyâd şerhu Şifâi'l-Kâdî İyâd* (Kahire: 1327), 4: 48.

⁷⁸ O, kırk yıl boyunca kavminin dini üzereydi. (ç.n.)

⁷⁹ el-Karafâcî, *Nesîmu'r-riyâd*, 50.

⁸⁰ el-Mâverdî, *Alâmü'n-nübüvve* (Beirut: ts.), 221-23.

lah'ın birliğine olan inancı, yüksek ahlaki değerleri ve etik prensipleri ile kendini bunlardan korumuştur. Âlimler, Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce hangi inancı, Allah'ın dini emirlerini ve şeriatı takip ettiği konusunda ayrılmaktadırlar: Hz. İbrahim'in şeriatı mı, yoksa Hz. Musa'nın ya da Hz. İsa'nın şeriatı mı.⁸¹

Müslüman alimler, Hz. Peygamber'in müşriklerin ibadet yerlerindeki belirli dini tören kutlamalarına katılımına gerekçe göstermeye çalışırlar. Osman b. Ebî Şeybe'den (ö. 235 h.) nakledilen ve sahabi Câbir b. Abdullah'a dayandırılan bir rivayet, şöyle bir olayı kaydeder: Hz. Peygamber, rivayete göre, müşriklerin kutsal yerlerini ziyaret ederdi, *kâne rasûlullâhi (s) yeşhedü maa'l-müşrikîne meşâhidehüm*. Bir keresinde arkasında bir meleğin diğerine şöyle dediğini duyar: "Haydi gidip Hz. Peygamber'in arkasında duralım." İkinci melek şöyle cevap verir: "Onun (Hz. Muhammed'in) isteği putlara dokunmak iken, biz nasıl onun arkasında durabiliriz ki?" (*keyfe nekûnu halfehû ve innemâ ahduhu bi's-tilâmi'l-esnâmi kablu*). Hz. Peygamber gerçekten de bir daha müşriklerin dini törenlerine asla katılmamıştır.⁸²

Bu gibi tartışmalı rivayetleri, ravilerin bazılarını "zayıf", "güvenilmez" ya da "önemsiz" olarak kınayarak ve rivayetin uygun bir açıklamasını ve tercümesini yaparak reddetmek, Müslüman alimlerin genel metodudur. Yukarıda bahsedilen rivayet örneğinde, muhakkik, ravi Osman b. Ebî Şeybe'yi suçlayan ehl-i sünnet alimlerinin görüşünü alıntılar. İçerik olarak, alimler, Hz. Peygamber'in amacının, müşriklerin dini törenlerine katılmakla, bu törenler vasıtasıyla onlara yakınlaşmak olduğunu açıklarlar. Aynı şey, hadis müellifleri ve siret yazarlarının Heysem b. Adiy rivayetinin değerlendirilmesi konusundaki yaklaşımları için de geçerlidir.

İbn Nâsiruddîn'in *Câmiu'l-âsâr*'ında, Urve ile biten isnad, İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'sinde V, 307'de ilk ravi Said b. el-Müseyyeb'e (ö. 94 h)

⁸¹ Ayrıca onun putlardan arındırılması ile ilgili olarak bk., el-Mâverdî, *Alâmü'n-nübüvve*, 224; ve Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce takip ettiği şeriat ile ilgili tartışmalar hakkında bk.: Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 110^a-110^b; ve bu konuyla ilgili daha uzun bir tartışma hakkında bk. ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 7: 239-42.

⁸² Ebû Yâlâ, *Müsned*, thk. Hüseyin Sâlim Esed, (Beyrut: 1404/1984), 2: 398, no. 1877; ve bu rivayet için bk.: el-Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 8: 226.

kadar genişletilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, Hz. Peygamber'in ve sahabe-sinin sünnetini ve sözlerini nakletmiş ve onların hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.⁸³

el-Heyssem'in Hz. Peygamber'in sözde Abdüluzâ ve Abdümenâf adındaki oğulları hakkındaki rivayeti, ehl-i sünnet İslam alimleri tarafından tamamen reddedilmiştir. el-Heyssem, bir yalancı, ondan nakledilen rivayetler de kınanması gereken rivayetler olarak tasvir edilmiştir.⁸⁴

İki çocuğun müşrik isimlere sahip olmasıyla ilgili rivayet mesele-sindeki bir yoruma göre, böyle bir şeyin Hz. Peygamber tarafından yapılmış olması mümkündür.⁸⁵

ez-Zürkânî, güvenilir ravilerden (sikâ) hiçbirinin Hişam b. Urve nakliyle el-Heyssem'in rivayetiyle ilgisi olmadığını belirten hadis alimle-rinin görüşlerini kaydeder.⁸⁶ Kutbuddin el-Halebi'nin *el-Mevridu'l-ezb'*inde kaydedilen görüşü, Hz. Peygamber'in çocuklarına bu iki isimle seslendiğini söylemeye kimsenin izni olmadığıdır. Bununla birlikte, Kutbuddin'in sözlerinde belirli bir koşul vardır: Eğer bu gerçekten olmuş ise (yani iki çocuk gerçekten de Abdüluzâ ve Abdümenâf diye isimlendirilmiş ise – K.), bu Hz. Hatice'nin akrabaları tarafından böyle yapılmış, ve Hz. Peygamber de onların isimlerini değiştirmiş olabilir (yani Müslüman isimlerle – K.). Dahası, Kutbuddin eğer bu olsaydı, Hz. Peygamber gayretli bir şekilde Allah'a imanla meşgul olduğu için, isim vermeyle ilgili bilginin ona ulaşmamış olması olduğunu varsayar; ek olarak, bahsi geçen iki çocuğun hayat süreleri oldukça kısadır. Son olarak, şeytanın bunu zayıf imanlı kişilerin kalplerini şaşırtmak amacıyla uydurduğunu ileri sürer.⁸⁷

Hz. Peygamber'in iki oğlunun Abdüluzâ ve Abdümenâf olarak isimlendirildiğini, ve sonrasında da bu isimlerin Hz. Peygamber tarafından Tâhir ve Tayyib olarak değiştirildiğini kabul etmek, bağdaştırıcı bir çözümdür.⁸⁸

⁸³ bk. örn. İbn Hâcer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb* (Haydarabad: 1325), 4: 84, no. 145.

⁸⁴ bk. örn. Zehebî, *Mîzanü'l-itidal*, 4: 324, no. 9311.

⁸⁵ İbn Hâcer, *Lîsânu'l-mîzân*, 6: 210; ve bk. İbn Nâsıruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 252^a.

⁸⁶ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193.

⁸⁷ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 194; el-İsâmî, *Simtü'n-nücum*, 1: 408.

⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 307.

Heysem b. Adiy rivayetinin tam versiyonu iki hadis ekolü (Irak ve Medine) arasındaki fikir ve tutumun temel farklılıklarını göz önüne seren ilave bir bölüm içerir. Tam versiyon, İbn Nâsıruddîn'in *Câmiu'l-âsâr*'ında, İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'sinde, ez-Zürkânî'nin *Şerhu'l-mevâhib*'inde ve İbn Hâcer'in *Lisânu'l-mîzân*'ında geçmektedir. Fakat tam isnadlı rivayet, Ebu'l-Cehm el-Alâ b. Musa'nın (ö. 228 h.) *Cüz*'ünde geçmektedir.⁸⁹ Bu *Cüz*'ün⁹⁰ diğer bir yazmasının, kendi kitabı *Mukaddime fi târihi'l-ahbâr*'da bu rivayeti veren Süleyman Beşir tarafından belirlenip tetkik edilmiş olması dikkate değerdir.⁹¹

Bu metin, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den Abdüluzza, Abdümenâf ve Kâsım'ı dünyaya getirdiğine dair bir rivayetle ilgili olarak Heysem b. Adiy ile Hişam b. Urve arasındaki bir konuşmayı içerir. Heysem, Hişam'a Hz. Peygamber'in oğulları Tayyib ve Tâhir hakkında soru sorar ve Hişam b. Urve de şöyle cevap verir: "Bu, sizin, yani Irak halkının uydurduğu bir yalandır; bizim şeyhlerimiz (*eşyâhunâ*) şöyle demişlerdir: Abdüluzza, Abdümenâf ve Kâsım."⁹² Urve'nin cevabı, açıkça Medineli ve Şamlı alimler arasındaki ayrılığa işaret etmektedir. Medineli ve Suriyeli âlimler, Iraklıları mezhebî eğilimli hadisler uydurmakla, isyanları teşvik eden haberler yaymakla, ve sözleri ve rivayetleri şişirmekle suçlarlar.⁹³

IV

Hadislere göre, Hz. Hatice'nin çocukları o halen hayattayken vefat etmişlerdir. Hz. Hatice, Hz. Peygamber'in, çocuklarına cennette yer verildiğine dair sözleriyle teselli bulmuştur. Henüz süt çocuğu iken vefat

⁸⁹ Ebû Cehm, *Cüz* (Hebrew Univ., Ar., no. 8° 273) = Zâhiriyye, *Mecmû'* no. 83, 59-60.

⁹⁰ Zâhiriyye, *Mecmû'* no. 83, 2/15.

⁹¹ Süleyman Beşir, *Mukaddime fi târihi'l-ahbâr* (Kudüs: 1984), 168, no. 60.

⁹² Ebû Cehm, *Cüz*, 60.

⁹³ bk. örn. el-Fesavî, *el-Mârife ve't-târih*, 2: 757: ... *kâle li hişâm ibnu urvete: yâ zülheyru, izâ haddeseke'l-irâkiyyu elfe hadîsin fe etruh tis'a mi'tin ve tis'aten ve tis'ine hadîsen ve kün mine'l-bâkî fi şekkin*; ve bk. aynı eserde, 759: Abdullah b. Ömer: ... *inneküm mâ şerâ ehli'l-irâki tervüne annâ mâ lâ nekülü*; ve bk. aynı eserde, 363: el-Evzâ: ... *fe metâ kâne ulemâu ehli'ş-şâmi yahmilunâ an havârici ehli'l-irâki?*: ve bk. aynı eserde, 1: 438: Zeyd b. Sâbit: ... *izâ raeyte ehle'l-medîneti alâ şey'in fe lem ennehu's-sünnetü*.

eden Kâsım hakkında, Hz. Peygamber, Hz. Hatice'ye ona cennette bir sütanne verileceğine dair söz vermiştir.⁹⁴

Hz. Hatice'nin kendisine de cennette mükemmel bir ev vaad edilmiştir.⁹⁵ Her ne kadar ilk başta kabul etmek istemese de, cennette Allah'ın Hz. Peygamber'e Meryem bint İmran'ı, Firavun'un eşi (önceki eşi – K.) Asiye bint Muzâhim'i ve Hz. Musa'nın kızkardeşi Kûlsüm'ü eş olarak vereceği haberi, Hz. Hatice'ye Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Bu üç kadın, Hz. Peygamber'in gelecekteki eşleri olarak Hz. Hatice ile birlikte cennette bir evi paylaşacaklardır. Hz. Peygamber, Hz. Hatice ölüm döşeğindeyken, ondan cennete gittiğinde selamını bu hanımlara iletmesini ister.⁹⁶

Hz. Peygamber Hz. Hatice'nin hatırasına değer vermiş ve onun tanıdıklarına karşı iyi ve nazik davranmıştır. Hadisler Hz. Hatice'nin erdemlerini, takvasını, Hz. Peygamber'e bağlılığını,⁹⁷ O'na karşı ilgisini ve sarsılmaz imanını ön plana çıkarırlar. Hz. Aişe'nin Hz. Hatice hakkında kıskançlığından kaynaklanan sert sözleri, Hz. Peygamber tarafından sertçe kınanmıştır.⁹⁸ Hadis ve siyer derlemeleri, Hz. Hatice'nin Hz. Aişe ve Hz. Fatıma'ya üstünlüğüne ve onun Hz. Peygamber'in diğer eşlerinin tamamı kısır olduğundan dolayı, O'nun çocuklarının annesi olarak, Hz. Hatice'nin diğer eşleri arasındaki ayrıcalıklı konumuna değinen bölümler içerir.⁹⁹

Yaygın bir rivayete göre, Hz. Hatice kırk ya da kırk beş yaşındayken Hz. Peygamber'le evlenmiş; onunla yirmi dört ya da yirmi beş yıl yaşamış, ve altmış, altmış beş ya da yetmiş yaşındayken vefat etmiştir. Bu rivayetler, temel olarak Hz. Hatice ve Hz. Peygamber'in evlendikleri

⁹⁴ bk. örn. İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 5: 515-516, no. 7274; ve Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim hakkında benzer bir rivayet için bk.: ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2: 146: ... *inne ibrahîme ibni ve innehu mâte fi's-sadyi ve inne lehu lâ zir'ayni yukemmilâni ridâehu fi'l-cenneti*, ve diğer bir versiyon: ... *inne lehu lâ zir'an tutimmu lehu ridâehu fi'l-cenneti*.

⁹⁵ bk. örn. İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 7: 602; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, (Bombay: 1402/1982), 12: 134, no. 12340; *Menâkıbu's-sahâbe*, (müellifi meçhul), (Br. Mus., Or., no. 8273), 83^b.

⁹⁶ bk. örn. ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 226.

⁹⁷ *kânet vezîra sîdkîn li rasûlillâhi (s)*, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed ve't-târîh*, 5: 10.

⁹⁸ bk. örn. *Menâkıbu's-sahâbe*, 83^b.

⁹⁹ bk. örn. el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 16: 1-3, 12; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 224; el-İsâmî, *Simtî'n-nücum*, 1: 368.

zamanki yaşları ve fillerin gelişi tarihiyle bağlantılı olan yaygın rivayete dayanmaktadır. Bu rivayete göre, Hz. Peygamber, yukarıda bahsedildiği gibi, Fil Yılı'nda dünyaya gelmiştir,¹⁰⁰ ve evlendiği gün yirmi beş yaşındadır; Hz. Hatice ise Fil Yılı'ndan yirmi beş yıl önce dünyaya gelmiştir ve böylece evlendiği gün kırk yaşındadır. Fakat hadis ve siyer alimleri olayın tarihi konusunda hemfikir değildirler. Hz. Peygamber'in doğum tarihini Fil Günü'yle ilişkilendirerek veren kaynaklar büyük oranda değişiklik göstermektedir. Moğoltay, Hz. Peygamber'in doğum tarihi konusunda rivayet edilen aşağıdaki tarihleri vermektedir: Fil Günü'nden a. bir ay, b. kırk gün, c. iki ay altı gün, d. elli gün, e. elli beş gün, f. on yıl, g. otuz yıl, h. kırk yıl ve i. yetmiş yıl sonra. Başka bir rivayet de O'nun Fil Vak'ası'ndan yirmi üç yıl sonra Ramazan ayının 12'sinde doğduğunu söyler.¹⁰¹

¹⁰⁰ Yani Ebrehe'nin Mekke'ye baskını sırasında; bazen *yevmü'l-fil* olarak kaydedilir: bk. örn. el-Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, thk. Abdurrahman Osman, (Kahire: 1389/1969), 1: 65; ve Hz. Peygamber'in Fil Yılı'nda doğduğu ile ilgili rivayet, aynı eserde, 1: 65-68; el-Marzukî, *el-Ezmine ve'l-emkine* (Haydarabad: 1332), 2: 268; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-ilel ve mârifeti'r-ricâl*, thk. Koçyiğit ve Cerrahoğlu, (Ankara: 1963), 1: 267, no. 1722; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Delâilu'n-nübüvve* (Haydarabad: 1397/1977), 100-101.

¹⁰¹ Moğoltay, *Telhîsu's-sîre*, (Şehîd Ali, no. 1878), 7^{a-b}; ve bk. Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 71^{a-b}: Hz. Peygamber Fil Yılı'ndan on yıl sonra, yirmi üç yıl sonra, on beş yıl önce, on beş yıl sonra, Fil Günü'nden bir ay sonra doğdu; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 89; el-Kelbî: Fil Günü'nden yirmi üç yıl sonra; Mukatîl: kırk yıl sonra; diğerleri: Fil Yılı'ndan otuz ya da elli ya da yetmiş yıl sonra; ve bk. el-Kurtubî'nin tefsirinde kaydedilen diğer tarihler, el-Kurtubî, *Tefsîr*, 20: 194; İbn Hâcer el-Heysemî, *en-Nîmetü'l-kübrâ ale'l-âlem bi mevlidi seyyidi benî âdem*, benim kütüphanemde, 18^a, 18^b: Fil Yılı'nda, kırk yıl sonra, otuz yıl sonra, yirmi üç yıl sonra, on beş yıl önce, üç yıl sonra doğdu; Halife b. Hayyât, *Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, (Necf: 1386), 9-10: Fil Yılı'nda, kırk yıl sonra, otuz yıl sonra ya da on beş yıl önce doğdu; ve bk. Muhammed b. Salim el-Hamevî'de kaydedilen farklı tarihler, *et-Târîhu's-sâlihî* (Br. Mus., Or., no. 6657), 130^a; ve bk. İbn Kesîr'de kaydedilen farklı rivayetler, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 262: Fil Yılı'ndan on yıl sonra, yirmi üç yıl sonra, otuz yıl sonra, kırk yıl sonra ve Fil Günü'nden on beş yıl önce (bu rivayet garîb, münker ve zayıf olarak nitelendirilmiştir); ve bk. Beycürî'de kaydedilen çeşitli tarihler, *Hâşiyetün alâ mevlidi ebî berekâti Seyyidi Ahmedi'd-Derdîr* (Kahire: 1294), 44-45; es-Sincârî, *Menâihu'l-kerem bi ahbâri Mekkete ve'l-Harem* (Leiden, Or., no. 7018), 58^a: Fil Yılı'nda, ya da fillerin saldırısından elli gün sonra, ya da Fil Yılı'ndan otuz yıl sonra, ya da Fil Yılı'ndan kırk yıl sonra. İbn Nâsiruddîn'in *Câmiu'l-âsâr*'ında da çokça rivayet kaydedilmiştir, 179^b-180^b: Hz. Peygamber Fil Yılı'nda doğdu, ilk vahyi Fil Yılı'ndan kırk yıl sonra aldı. Ukaz (Savaşı - K.) Fil Yılı'ndan on beş yıl sonra gerçekleşti ve Kâbe Fil Yılı'ndan yirmi beş yıl sonra inşa edildi; Hz. Peygamber Fil Günü'nden otuz gün, ya da elli gün, ya da elli beş gün, ya da iki ay altı gün, ya da on yıl sonra doğdu, bazıları yirmi yıl, ba-

Hadis ve siyer âlimleri Mekke'nin mûcizevî kurtuluş olayının amacının, Hz. Peygamber'in gelişini müjdelemek ve Ebrehe'nin seferi sırasında kazandıkları aşığılanmadan sonra onun halkının yükseldiği pozisyona vurgu yapmak olduğunu belirtirler.¹⁰²

Hz. Peygamber'in doğumuyla ilişkili olarak ele alınan bir diğer önemli olay da Cebele Savaşı'dır. Bu savaş Hz. Peygamber'in doğumundan on yedi yıl önce başlamıştır. İslam, Cebele'den elli yedi yıl sonra gelmiştir. Yani Cebele Günü doğan Amir b. Tufeyl, Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl, kendisi seksen yaşındayken O'nu ziyaret etmiştir. Hz. Peygamber o zamanlar altmış üç yaşındadır.¹⁰³

Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in doğum tarihi ile Fil Vak'ası arasındaki ilişki, Mutezile tarafından inkar edilmiştir: Allah, Halid b. Sinan ya da Kus b. Sâide gibi, Hz. Muhammed'den önceki başka bir peygamber için Ebrehe'nin mucizevi malubiyetini sağlamıştır.¹⁰⁴

zıları yirmi üç yıl, bazıları otuz yıl, bazıları Allah'ın Hz. Muhammed'i Kâbe'nin inşasından on beş yıl sonra görevlendirdiğini söylerler, ve böylece vahiy ile Fil Olayı arasında yetmiş yıl vardır, bazıları Fil Yılı'ndan on beş yıl önce, bazıları kırk gün ya da elli gün önce, bazıları otuz yıl önce doğduğunu, ve son olarak bazıları da ilk vahiy ile Fil Baskını arasında on yıl olduğunu söylerler, *ve beyne an bu'ise*. Bk. el-Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, 1: 65; Hz. Peygamber Ukaz Günü yirmi yaşındaydı; 67: Kâbe Fil Yılı'ndan on beş yıl sonra inşa edildi ve Hz. Peygamber ilk vahiy Fil Yılı'ndan kırk yıl sonra aldı. Bir diğer rivayete göre, Hz. Peygamber ilk vahiy Kâbe'nin inşasından on beş yıl sonra aldı, ve bu da Fil Yılı'ndan yetmiş yıl sonradır; 68: Hz. Peygamber Fil Yılı'ndan on yıl sonra doğdu.

¹⁰² ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 1: 89: ... *ve kad kânet hâzihî'l-kişşetü dâlleten alâ şerefi seyyidînâ muhammedin (s) ve te'sîsen li nübüvvetihi ve irhâsen lehâ... ve i'zâzen li kavmihi...*

¹⁰³ Cerîr ve'l-Ferezdak, *Nekâid*, thk. A. A. Bevan, (Leiden: 1905-12), 230, 676, 790; ve bk. Abdülbekâ Hibatullâh, *el-Menâkıbu'l-mezyediyye fi ahbârî'l-mülûki'l-esediyye* (Br. Mus., Add. 23296) = thk. Sâlih Mûsâ Darâdika ve Muhammed Abdülkâdir Huraysât, (Aman: 1984), 1: 191, 192, no. 1.1: ... *ve kîle inne yeome cebele kâne veble'l-islâmî bi selâsine âmen, ve kîle bi erbeîne...*; ve kıyaslayın, el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 960^a: ... *ve kânet cebeletü kable mevlidî'n-nebiyyi bi seb'a aşrate seneten*; ve bk. Cebele rivayetinin detaylı analizi: Moğoltay, *ez-Zahru'l-besîm*, 130^b.

¹⁰⁴ el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *Mecmu'ul-beyân fi tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: 1380/1961), 30: 239: ... *ve kâne hâzâ min a'zami'l-mûcizeti'l-kâhîrat ve'l-âyâtî'l-bâhîrat fi zâlike'z-zamân ezharahu'llahu te'âlâ li-yedülle alâ vücûbi mârifetihî ve fihî irhâsun li nübüvveti nebiyyinâ salâ'llahu aleyhi ve sellem li ennehu vulide fi zâlike'l-âm; ve kîle kavmün mine'l-mûtezileti ennehu kâne mûcizeten li nebiyyin mine'l-enbiyâi fi zâlike'z-zamâni ve rubbemâ kâlû hüve hâlid'bnü sinânin...* ve bk. Abdülcebbâr'ın *Müteşâbihu'l-Kur'an*'ındaki dikkatle yorumlanmış yorumu:

Farklı ya da çelişkili rivayetlerin Hz. Peygamber'in doğumu veya Hz. Hatice'yle evliliğinin tam tarihi, Hz. Hatice'den doğan erkek çocuklarının sayısı ve bunların vefatları hakkında kesin bilgi vermediği açıktır.

Hz. Hatice'nin vefatı hakkındaki rivayetler, vefat tarihini Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret zamanıyla ilişkilendirirler. Onun hicretten üç yıl önce vefat ettiği söylenir.¹⁰⁵ Bazı kaynaklar, Hz. Hatice'nin ölümü hakkında farklı ve çelişkili rivayetler sunarlar. Onun hicretten üç yıl önce vefat ettiği ile ilgili rivayetler, hicretten iki yıl önce vefat ettiği ve hicretten beş yıl önce vefat ettiğini iddia eden rivayetlerle çelişmektedir.¹⁰⁶

İbn Kuteybe¹⁰⁷ bize iki farklı detay verir: Hz. Hatice, Ebu Talib'den üç gün sonra vefat etmiştir, ve Hz. Peygamber Hz. Hatice'nin vefatından üç ay sonra Zeyd b. Harise ile beraber Taif'e gitmiştir. ez-Zürkânî, Hz. Hatice'nin vefat tarihiyle ilgili farklı rivayetlere yer verir:¹⁰⁸ Hz. Hatice hicretten üç, dört, beş ya da altı yıl önce vefat etmiştir. O, Ebû Talib'le aynı yıl içinde vefat etmiştir. Dahası, ez-Zürkânî, Hz. Hatice'nin vefat ettiğiindeki yaşı ile ilgili bazı bilgilerin, Hz. Peygamber'in onunla evlendiği sıradaki yaşıyla ilgili bilgilerle mutabık olmadığına vurgu yapar.¹⁰⁹

rumu, thk. Adnân Muhammed Zarzûr, (Kahire: 1969), 2: 702: ... *fe ammâ kavluhu teâlâ termühim bi hicâratin min sicîl fe innehu indenâ lâ büdde bin en yekûne zâlike mûcizen li bağ-dî'l-enbiyâ i fi zâlike'l-vakti li enne flhi nakde âdetin ve zâlike lâ yecüzü illâ fi ezmâni'l-enbiyâi.*

¹⁰⁵ bk. örn. el-Kayravânî, *Kitâbu'l-câmî*, 131; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 31; el-Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 9: 219. Ve bk. aynı eserde ilave bir detay: Hz. Hatice peygamberliğin yedinci yılında vefat etti; ve bk. el-İsâmî, *Simtü'n-nücum*, 1: 367: Hz. Hatice hicretten üç yıl önce vefat etti. İlave detaylar: Hz. Hatice Hz. Peygamber'le yirmi dört yıl yıl beş ay sekiz gün yaşadı, bu sürenin on beş yılı nübüvvetten sonradır; el-Makdisî, *Kitâbu'l-bed' ve't-târîh*, 5: 11: Hz. Hatice hicretten üç yıl önce vefat etti. İki ek bilgi vardır: Hz. Hatice, Benî Hâşim'in *şîb'*i terk etmesinden sonra, Ebu Talib'in vefatından üç gün sonra vefat etti.

¹⁰⁶ es-Sâlihî, *Subulu'l-hudâ*, 2: 571. İlave detaylar verilmiştir: Hz. Hatice Ramazan'ın 10'unda vefat etti. Bu tarih peygamberliğin onuncu yılında, Benî Hâşim'in *şîb'*i terk etmesinden sonraki zamana denk gelir; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk*, (*tehzîb*), 1: 303'te de benzer bir bilgi vardır. Bununla birlikte ek bir detay da verir: onun vefatı, Benî Hâşim'in *şîb'*i terk etmesinden iki yıl sonra gerçekleşti; el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, 1: 29'da Hz. Hatice'nin hicretten üç yıl önce vefat ettiği kaydedilir, ayrıca onun vefatının Benî Hâşim'in *şîb'*i terk etmesinden sekiz ay yirmi bir gün sonra gerçekleştiğini de belirtir.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 151.

¹⁰⁸ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 226-227.

¹⁰⁹ ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 227: ... *emmâ alâ enne sinnehu ihdâ ve işrûne ev selâsûne fe lâ yeteattâ in kâle inne mevtehâ senete aşrin mine'l-be'sati.*

Hız. Hatice'nin hicretten üç yıl önce vefat ettiğini söyleyen rivayeti kaydeden el-Hâkim, bununla birlikte onun hicretten bir yıl önce vefat ettiğini iddia eden bir rivayeti de aktarır. Dikkat çeken nokta, el-Hâkim'in, Hız. Hatice'nin altmış beş yaşında vefat ettiği ile ilgili rivayete yaptığı yorumdur: el-Hâkim'e göre, bu rivayet gariptir, Hız. Hatice altmış yaşına ulaşmamıştır.¹¹⁰

Tutarsız, uyumsuz ve tartışmalı rivayetlerin bağdaşmazlığı olarak bu iki yorum, Hız. Peygamber'in muhtemel faaliyetlerinin arkaplanı ve onun evliliğinin ilk başlarında Mekke'deki konumu karşısında, bu iki hikayenin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Evliliğinin ilk yıllarında Hız. Peygamber'in kendini ticari işlerine ve evinin yönetimine adanmış makuldür. Rivayetler açık bir şekilde bir kaç kızının doğumundan sonra onun tehannüs yapmaya başladığını ve kızlarının hepsinin vahiyden önce doğduklarını söyler. Mekke döneminin ikinci kısmında Hız. Muhammed'e peygamberlik verilmiş ve görevini idrak etmiştir. Bu süre içerisinde O, muhalefet ve azimli bir dirençle karşılaştığında, Hız. Hatice onun sadık taraftarı ve cesur destekleyicisi olmuştur.

Hız. Peygamber'in yirmi beş yaşındayken Hız. Hatice'yi çok severek onunla evlenmiş olması mümkündür.¹¹¹ Büyük ihtimalle Hız. Hatice kırk yaşında değildi ve Hız. Peygamber'e dört kız ve bir ya da iki erkek çocuk vermişti. Onun Hız. Peygamber'le evlendiğinde yirmi sekiz yaşında olduğunu söyleyen rivayet sıhhatli gibi görünmektedir. Eğer böyleyse ve dahası onun Hız. Peygamber'le yirmi dört yıl yaşadığını söyleyen rivayeti de doğru kabul edersek, bu durumda Hız. Hatice elli iki yaşında vefat etmiş olmaktadır; Hız. Peygamber ise o sırada kırk dokuz yaşındadır. Hız. Hatice'nin Hız. Peygamber'den sadece bir oğlu olduğunu (Kâsım) söyleyen ilk rivayet, güvenilir görünmektedir; bebek kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Hız. Hatice'nin Hız. Peygamber'den Abdullah adında bir başka oğlunun daha olması mümkündür, fakat sonraki tartışmalı ve şüpheli

¹¹⁰ el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, 3: 182: ... *an hişâmi'bnî urvete kâle: tüvuffiyet hadîcetti'bnü huveylidin ve hiye hamsin ve sittîne seneten; hâzâ kavlün şâz'zun, fe inne'llahi indî ennedâ lem tebluğ sittîne seneten.*

¹¹¹ bk. örn. el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, 3: 182: ... *ani'z-zühri: kâle rasûlullahi (s): el-hamdü lillâhi'llezî et'amenî'l-hamîr ve elbesenî'l-harîr ve zevvecenî hadîcete ve küntü lehâ âşiken.*

rivayetlerde geçtiği şekilde, başka erkek çocuklarının doğması olası değildir.¹¹²

V

Hz. Peygamber'in bir ya da iki tane oğlunun vefatı, çeşitli rivayetlerde ve Kur'an tefsirlerinde anlatılmıştır.

Rivayete göre, Hz. Peygamber'in çocukları arasında ilk vefat eden Kâsım'dır, ardından da Abdullah vefat etmiştir. Bundan sonra el-Âs b. Vâil, Hz. Peygamber'e *el-ebter* (soyu kesik) demiştir. Allah, *Kevser Sûresi'nde* (Bolluk Suresi) bunun tam tersini ortaya koyarak cevap vermiştir: *inne şânieke hüve'l-ebter*, "asil soyu kesik olan, sana nefret besleyendir".¹¹³ el-Âs b. Vâil'in Abdullah ya da Kâsım veya Abdullah ve Kâsım'ın vefatından sonra Hz. Peygamber'e *el-ebter* dediği şeklindeki yaygın rivayet, İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayetle çelişir. Bu habere göre Abdullah'ın doğumundan sonra Hz. Hatice'nin çocuk doğurmadığı bir dönem olmuş-

¹¹² Hz. Peygamber'in çocukları hakkındaki rivayetlerin incelenmesi hakkında bk.: A. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad* (Berlin: 1869), 1: 188-206; W. Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford: 1953), 58-59.

¹¹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi ahvâli'l-Mustafâ*, thk. Mustafa Abdülvâhid, (Kahire: 1386/1966), 655. ve bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7: 389; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mansûr fi't-tefsîr bi'l-ma'sûr* (Kahire: 1314), 6: 404; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir, el-Câmî beyne fennayi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr* (Kahire: ts, (repr., Beyrut)), 5: 503; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, (Dârü'l-Küttüb, Tefsîr, no. 242), 301^a; Yahyâ b. Selâm et-Teymî, *Tefsîr, Muhtasarı İbn Zamanîn*, (Fas, Qar., no. 34), 399/21; el-Kâzarûnî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 83^a; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *et-Tefsîr = Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Bülaq: 1329), 30: 212; İbn İshâk, *es-Siyer*, 245, 272: el-Âs b. Vâil, Kâsım'ın vefatından sonra ona *el-ebter* dedi, ardından da *Kevser Sûresi* nazil oldu; İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 1: 133; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fînûmi'l-edeb* (Kahire: 1964), 18: 208; Ebû Hayyân el-Ceyyânî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît* (Kahire: 1328), 8: 520; İbn Asâkir, *Târîh-u Dimaşk, (tehzîb)*, 1: 293; İbn Nâsiruddîn, *Câmiu'l-âsâr*, 251^a: Kâsım'ın vefatından sonra Hz. Peygamber'e *el-ebter* diyen kişi Amr b. el-Âs'tı, fakat diğer kayıtlar Hz. Peygamber'e hakaret eden bu kişinin el-Âs b. Vâil olduğunu söyler; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr* (Ahmed III, no. 74-2), 254^a; Vâhidî, *Esbâbu nüzûl* (Kahire: 1388/1968), 306-307; el-Hâzin, *Lubâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl* (Kahire: 1381), 7: 253; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl, (Tefsîru'l-hazîn'in marjiniinde)*, 7: 253; Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir* (Kahire: 1357/1967), 32:132: Hz. Peygamber'in oğlu Abdullah'ın vefatından sonra, el-Âs b. Vâil, *el-ebter* (soyu kesilmiş adam, erkek çocuğu olmayan adam) diyerek Hz. Peygamber'i rencide etti; ve bk. el-Kurtubî, *Tefsîr*, 20: 222; ve bk. el-Katakânî, *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Mahmûd Câfer ez-Zerendî, (Kûm: 1394), 4: 515: eş-şâni, Amr b. el-Âs'a işaret eder. Ve *Kevser Sûresi* hakkında bk. Harris Birkeland, *The Lord Guideth, Studies on Primitive Islam* (Oslo: 1956), 56-99.

tur. Bunun üzerine el-Âs b. Vâil, Hz. Peygamber'e *el-ebter* demiştir, çünkü insanlar karısı artık çocuk doğurmayan adamlara *el-ebter* demektedir. Hz. Hatice sonrasında Kâsım'ı ve diğer çocuklarını dünyaya getirmiştir.¹¹⁴ Bütün bu rivayetlerde Hz. Peygamber'i aşağılayan düşmanının el-Âs b. Vâil olduğu söylenir.

Bununla birlikte, *eş-şâni* kelimesinin başka kişilere atfedildiği başka rivayetler de vardır. Fahrüddin er-Râzî tarafından kaydedilmiş olan bir habere göre, oğlunun vefatından sonra Hz. Peygamber'e nefretinden dolayı onu aşağılayan şahıs, Ebû Cehil'dir.¹¹⁵ Başka rivayetler, oğlunun vefatından sonra Hz. Peygamber'i aşağılayan kişinin Ebû Leheb olduğunu söyler.¹¹⁶

Uzlaştırıcı bir açıklama, el-Hâlebî'nin *Sire*'sinde bulunmaktadır.¹¹⁷ el-Âs ve Ebû Leheb'in ikisi de *el-ebter* diye isimlendirilmişlerdir, çünkü her ikisinin oğulları da İslam'ı kabul etmiş ve onlar oğulsuz kalmışlardır; bundan böyle "Ebû Leheb ve el-Âs'ın çocukları" olarak kabul edilmemişler ve babalarının mirasını almalarına da izin verilmemiştir. Çeşitli rivayetler, surenin ayetlerini Hz. Peygamber'in çocuklarının vefatıyla ilişkilendirmemektedir.¹¹⁸

¹¹⁴ Muâfâ b. Zekeriyâ en-Nehrevânî, *el-Calisu's-salihü'l-kâfi* (Topkapı Sarayı, Ahmet III, no. 2321), 217^a; İbn Asâkir, *Târîh-u Dımaşk, (tehzîb)*, 1: 294; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mansûr*, 6: 404.

¹¹⁵ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 133, II. 1-3; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7: 390; ve bk. eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 503.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7: 390, 1. 1; ve bk. Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 133: Ebû Leheb'in kötü kaderi ve cehennem azabı 111. Sure'de açıklandıktan sonra, Ebû Leheb Hz. Peygamber'e *el-ebter* demiştir: *tebbet yedâ ebî lehebin ve-tebbe*; ve bk. Uri Rubin, "Abû Lahab and sûra CXI", *BSOAS* 42 (1979), 13-28.

¹¹⁷ el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 3: 346.

¹¹⁸ bk. örn. Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 132: Kureys, Ka'b b. Eşref'i hakem olarak davet etti, ve Hz. Peygamber'den üstün oldukları erdemleri ona saydılar. Ka'b, onların Hz. Muhammed'den üstün olduklarını doğruladı. eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 504; et-Taberî, *et-Tefsîr*, 30: 213; el-Hâzin, *Lubâbu't-te'vîl*, 7: 253; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 7: 253. ve bk. Fahrüddin er-Râzî, aynı yerde, İkrime ve Şehr b. Havsab'dan rivayet edilen diğer bir rivayet: Hz. Peygamber, İslam'ı kabul etmeleri için Kureys'i çağırdı; onlar onun kendi halkına karşı geldiğini ve onlardan ayrıldığını ileri sürerek, bunu reddettiler.

*İnne şânieke hüve'l-ebter*¹¹⁹ ayetinin Hz. Peygamber'e *el-ebter* diyerek ona hakaret eden müşriklere atfedildiğini söyleyen diğer rivayetler de vardır. Bu rivayetler, onların O'nun kendine taraftarlar ve yardımcılar bulamayacağını ve soyunun kesileceğini varsaymalarına atıf yaparlar. Bu durum Allah'ın ve Cebrail'in onun yardımına koşacağını temin eden sûre tarafından inkar edilmiştir.¹²⁰ İbn Kesîr,¹²¹ Fahrüddin er-Râzî,¹²² et-Taberî,¹²³ el-Câvî,¹²⁴ ve es-Suyûtî'nin¹²⁵ kaydettiği bir rivayete göre, *şâni*,¹²⁶ Ukbe b. Ebi Muayt'a işaret etmektedir.

Garip bir rivayet, *inne şânieke hüve'l-ebter* ayetini, Ebû Cehil'le ilişkilendirir, fakat bu durumu Hz. Peygamber'in çocuklarının vefatına bağlamaz. Ebû Cehil Hz. Peygamber'den nefret etmekte, ve onun hakkında aşağılayıcı sözler söylemektedir. Bir gün misafirlerinden, Hz. Muhammed'in bulunduğu yere kadar ona eşlik etmelerini ister. Hz. Peygamber'in evine ulaştıklarında, Ebû Cehil, Hz. Peygamber'in güçsüzlüğünü ispatlayacağını umarak, onu bir güreş müsabakasına davet eder. Fakat Hz. Peygamber Ebû Cehil'i yere yatırır ve onun göğsüne bacağını koyar.¹²⁷ Hz. Peygamber'in bir muhalifle güreşmesi ve onu yenmesi hikayesi tek değildir; Rükâne olayında, Hz. Peygamber onunla güreşmiş, onu yere yatırmış ve Rükâne Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanarak İslam'ı kabul etmiştir.¹²⁸

Bütün bu rivayetlerin, Hz. Peygamber'in hayatındaki Mekkî döneme işaret etmesi ve Kevser Sûresi'nin de Mekkî kabul edilmesi akla yatkındır.

¹¹⁹ *Şüphesiz sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir* (ç.n.).

¹²⁰ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 133.

¹²¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7: 389.

¹²² Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 133.

¹²³ et-Taberî, *et-Tefsîr*, 30: 213.

¹²⁴ Muhammed Nevevî el-Câvî, *Merâhu lebid = et-Tefsîru'l-münir li-meâlimi't-tenzil* (Kahire: 1276, (repr.)), 2: 468.

¹²⁵ es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mansûr*, 6: 404.

¹²⁶ buğzeden (ç.n.).

¹²⁷ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 133; el-Câvî, *Merâhu lebid*, 2: 468. Fahrüddin er-Râzî, *şâni* kelimesinin Ebû Cehil ile ve güreş olayıyla bağlantısının etrafta dolaşan kıssalardan kaynaklandığı yorumunu yapmaktadır.

¹²⁸ bk. örn. İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 2: 497, no. 2691; ve Rükâne'nin hikayesi için bk. el-Fâkihî, *Târîhu'l-Mekke* (Leiden, Or., 463), 474p.

Bununla birlikte, bu sûrenin tamamen farklı şartlarda nâzil olduğunu belirten rivayetler de vardır. Ebû Eyyûb nakliyle, et-Taberânî’de kaydedilen bir haber, Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim’in vefatından sonra, müşriklerin birbirlerine Hz. Peygamber’in artık *ebter* olduğunu sevinçle söylediklerini bildirir. Kevser Sûresi, bu yalan iddiaya karşı bir inkardır.¹²⁹

es-Suddî’ye dayandırılan bir rivayet, Kâsım ve Abdullah Mekke’de, İbrahim de Medine’de vefat ettiklerinde, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’in *ebter*, yani erkek çocuktan yoksun, olduğunu söylediklerini bildirir. Kevser Sûresi, bu iddiaya bir itirazdır; aslında, Hz. Peygamber’in nesli fazlasıyla çoğalıp genişlerken, müşriklerin nesli kesilmiştir.¹³⁰

Rivayetin “sözde tarihsel arkaplanı” İbrahim’in Medine’de vefatının (10. Hicri yılda) ardından, Medine’de yeni oluşmaya başlayan İslam toplumunun gücünün parçalanmasını bekleyen Kureyşî muhaliflerden oluşan oldukça kuvvetli gruplar bulunduğu dikkat çeker.

Kevser Sûresi’ni Hz. Peygamber’in bir ya da daha çok oğlunun vefatıyla ilişkilendiren bazı rivayetler ise belirgin bir biçimde yanlış tarihlendirilmiştir. İbn Abbas’tan nakledilen ve Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim vefat ettiğinde Ebû Cehil’in yandaşlarına Hz. Muhammed’in neslinin kesildiğini neşeyle söylediğini ifade eden rivayet, *bütira muhammedün*, bu gruba aittir. Ardından Allah, Kevser Sûresi’ni indirmiştir.¹³¹ Bu rivayetin efsanevî oluşu âşikârdır: Ebû Cehil hicrî 2. yılda Bedir Savaşı’nda öldürülmüştür, İbrahim ise hicrî 10. yılda vefat etmiştir. Kur’an alimlerinin surenin Mekke’de mi yoksa Medine’de mi nazil olduğu konusunda farklı görüşlere sahip olmaları da şaşırtıcı değildir.¹³²

Açıkça Şii olduğu anlaşılan ve Hasan b. Ali’ye dayandırılan değişik bir rivayet, Kevser Sûresi’nde geçen *şâni* kelimesinin arkaplanıyla

¹²⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 504; es-Suyûtî, *ed-Durru’l-mansûr*, 6: 403.

¹³⁰ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 32: 133; kıyaslayın, el-Kurtubî, *Tefsîr*, 20: 222-23; ve yorumlar için bk. el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *Cevâmiu’l-câmî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-Mecîd* (Tebriz: 1379), 553-54.

¹³¹ Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 520; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 503; el-Kurtubî, *Tefsîr*, 20: 222.

¹³² bk. örn. Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 519; *hâzihî’s-sûretü mekkiyyetün fi’l-meşhûri; ve kavlü’l-cumhûri medeniyetün fi kavli’l-hasani ve ikrimete ve katâdetete*; ve bk. T. Noeldeke – F. Schwally, *Geschichte des Qorâns* (Hildesheim: 1961), 1: 92.

ilgili belirgin bir bilgi verir: Hz. Peygamber rüyasında Benî Ümeyye'nin sırayla O'nun minberine çıkacağını görmüştür; bu görüntüden dolayı kederlenmiş, ardından da Allah, Kevser Sûresi'ni nazil etmiştir. Burada *şâni* kelimesi, Benî Ümeyye'ye işaret etmektedir. Fahrüddin er-Râzî, Benî Ümeyye iktidarının (*mülkünün*) ortadan kalktığına ve böylece nesillerinin kesildiğine dikkat çeker.¹³³

Kevser Sûresi'nin Mekkî mi Medenî mi olduğuna dair, Müslüman âlimlerin birbiriyle çelişen görüşleri, Hz. Peygamber'in kısa bir süre uyuması ile ilgili Enes b. Mâlik'e dayandırılan bir rivayet hakkında dikkat çekici bir tartışmada ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in kısa bir süre uyuyakaldığı söylenir. Ardından başını kaldırmış ve gülümsemiştir. Orada bulunan insanlar tarafından, kendisine, gülümsemesinin nedeni sorulduğunda, ona önceden (*ânifen*) bir sûre vahyedildiğini söylemiş, ardından da Kevser Sûresi'ni okumuştur.¹³⁴ Bu tartışmadaki esas mesele, Hz. Peygamber'in Medine'deki uykusu sırasında gördüğü vizyonun, yalnızca Mekkî bir sûrenin anımsanması mı, yeni bir vahiy mi, ya da vahiyle tasdiklenen bir sûre vizyonu mu olduğudur. Düşünülmesi gereken önemli konu, bir surenin nâzil olmasının uyku sırasında olup olmayacağıdır. Bazı alimler peygamberlerin rüyalarında da vahiy alabileceği görüşündelerken, diğerleri bunu reddetmiştir. Muhtemelen *inne şânieke hüve'l-ebter* ayetinin Mekke'de nâzil olduğunu, diğer iki ayetin ise Medine'de geldiğini düşünen bazı alimler tarafından uzlaşmacı bir görüş ortaya atılmıştır. Fakat bu olasılık, Kevser Sûresi'nin, bir bütün olarak, birbirinden ayrılmaz bölümler halinde tek seferde nâzil olan (*defâten vâhidedten*) sureler arasında olduğunu bildiren haberlerle çelişmektedir. Bu sûreler arasında Fâtihâ, İhlâs ve Kevser Sûreleri bulunmaktadır.¹³⁵

Kevser Sûresi, muhtemelen Hz. Peygamber'in çocuğunun vefatından sonra duyduğu üzüntüyü ve Mekke'de ona *el-ebter* diyen düşmanlarının onunla alay etmelerini yansıtmaktadır. Fakat râvilerin bazı tarihi olaylara yaptıkları atıflar güvenilir ve gerçek görünmemektedir. Yaşla ilgili olarak kaydedilmiş kronolojik bilgilere karşı bir isteksizlik dikkat çekmektedir. Mâlik b. Enes'in bir kişinin yaşını söylemek konusunda

¹³³ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 32: 134.

¹³⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 503; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7: 384; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mansûr*, 6: 401.

¹³⁵ el-Hâlebî, *İnsânu'l-uyûn*, 3: 346.

tereddütlü olduğu söylenir: *leyse min müriüvveti'r-raculi an yuhbira bi-sinnihi*.¹³⁶

ez-Zürkânî, Hz. Peygamber'in çocuklarının vefat tarihleri ve yaşlarının, o dönemdeki tarih ilgisinin eksikliğinden dolayı bilinmediğini açıklamaktadır: ... *lem tu'lem müddetü hayâtihi li kulleti'l-îtinâi bi't-târîhi izzâke*.¹³⁷ Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den doğan oğulları, henüz küçük birer çocukken vefat etmişlerdir; bazı rivayetler, onların henüz sütçocuğu olduklarını söylerler.

Hz. Peygamber'in câriye Mâriye'den doğan oğlu İbrahim on altı ya da on sekiz aylık küçük bir çocukken vefat etmiştir. Hz. Peygamber, bu üzüntünün etkisiyle, sevgili oğluna ağlayarak ve dövünerek duygularını açığa vurmuştur. Hz. Peygamber'in önemli bir sözü, vefat eden çocuğun yüksek mertebesini vurgulamaktadır: "Eğer o yaşasaydı, bir *sıddîk* ve bir peygamber olabilirdi."¹³⁸ Bu, gerçekten de Hz. Peygamber'in kabul etmek zorunda olduğu ölümcül bir felaketti.¹³⁹ Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in erkek çocuklarının kaybı karşısında duyduğu ıstırap ve sıkıntı, Allah'ın lütfuyla giderilmiştir. O'nun, Allah'tan kendisine çok değerli çocuklar bahşetmesini istediği ve Allah'ın da O'nun bu isteğine cevap vererek, O'na kız çocuklar verdiği söylenir. Sonraları, Hz. Peygamber "Kız Babası" nı görmek isteyen kişinin, Hz. Peygamber'e bakmasını, çünkü kendisinin Kız Babası olduğunu" gururla dile getirmiştir. Mûsâ, Şuayb ve Lût da aynı şekilde "Kız Babası" dırlar.¹⁴⁰

¹³⁶ ... yaşlarını rivayet etmezdi. (ç.n.); İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî, (Kahire: 1388/1968, 4: 1968.

¹³⁷ ... yaşları, tarih ilgisinin azlığından dolayı bilinmiyordu. (ç.n.); ez-Zürkânî, *Şerhu'l-mevâhib*, 3: 193, 1:12.

¹³⁸ bk. örn. Es-Suyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Kahire: 1378/1959), 2: 187-90; ve bk. bu rivayetin farklı versiyonları üzerine ayrıntılı bir çalışma, Y. Friedmann, "Finality of Prophethood in Sunnî Islam", *JSAI* 7 (1986), 187-93.

¹³⁹ İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 1: 175: ... *inne'l-ayne tadme'u ve'l-kalbe yahzenü ve lâ nekülü illâ mâ yurdi rabbenâ...*

¹⁴⁰ ed-Deylemî, *Firdevsu'l-ahbâr*, 89^b: İbn Mes'ud: *sealtü rabbî hayra'l-veledi fe etânî rabbî hayra'l-veledi fe razekânî'l-benâti; fe men kâne yürüdü an yerâ ebe'l-benâti fe ene ebû'l-benâti ve mûsâ ebû'l-benâti ve şuayb ebû'l-benâti ve lût ebû'l-benâti.*

Bu çeşit bir başka rivayet de Ebû Hureyre ve Ukbe b. Âmir'e dayandırılmaktadır: ... *lâ tekrahu'l-benâti fe innû ebû'l-benâti ve innehünne'l-ğâlibâtü'l-mûnisâtü'l-muchirâtü ...*¹⁴¹

Gerçekte, kız çocuklar, Müslüman toplumunda hiç bir zaman hoş karşılanmamıştır. Eski den beri süregelen Cahiliyye dönemi etkisi sayesinde, kız çocuklar istenmemiştir. Hz. Peygamber'e atfedilen bu iki hadis, çok sayıda kız çocuktan dolayı "ıstırab" çeken ailelerin üzüntülerini, acılarını ve hayalkırıklığını hafifletmek, ve babalara cesaret, rahatlık ve belki bir parça da gurur vermeyi hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbekâ Hibatullâh. *el-Menâkıbu'l-mezyediyye fi ahbâri'l-mülûki'l-esediyye*. Br. Mus., Add., 23296 = thk. Sâlih Mûsâ Darâdika ve Muhammed Abdülkâdir Huraysât. Amman: 1984.
- Abdülcebbar. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. thk. Adnân Muhammed Zarzûr. Kahire: 1969.
- Abdürrezzâk. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: 1390/1970.
- Abdürrezzâk. *Tefsîr*. Dâru'l-Kütüb, Tefsir, no. 242.
- Ahmed b. Hanbel. *Kitâbu'l-ilel ve mârifeti'r-ricâl*. thk. Koçyiğit ve Cerrahoğlu. Ankara: 1963.
- el-Begavî. *Meâlimu't-tenzîl*. (*Tefsîru'l-Hazîn*'in marjinde).
- Belâzürî. *Ensâbu'l-eşrâf*. thk. Muhammed Hamidullah. Kahire: 1959.
- Belâzürî. *Ensâbu'l-eşrâf*. Ashir, Ef., no. 597-8.
- Beşir, Süleyman. *Mukaddime fi târihi'l-ahbâr*. Kudüs: 1984.
- el-Beycürî. *Hâşiyetün alâ mevlidi ebî berekâti Seyyidi Ahmedî'd-Derdîr*. Kahire: 1294.
- el-Beyhakî. *Delâilu'n-nübüvve*. thk. Abdurrahman Osman. Kahire: 1389/1969.
- Birkeland, Harris. *The Lord Guideth, Studies on Primitive Islam*. Oslo: 1956.
- el-Câvî, Muhammed Nevevî. *Merâhu lebid = et-Tefsîru'l-münir li-meâlimi't-tenzîl*. Kahire: 1276, (repr.).
- el-Câvî, Muhammed Nevevî. Muhammed Nevevî. *Terğîbu'l-müstakîn li beyâni Manzûmeti's-Seyyidi'l-Barzancî Zeyni'l-Âbidîn*. Kahire: ty.
- Cerîr ve'l-Ferezdak. *Nekâid*. thk. A. A. Bevan. Leiden: 1905-12.
- el-Ceyyânî, Ebû Hayyân. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Kahire: 1328.

¹⁴¹ Kız çocuklarını kötü görmeyin. Ben kız çocuk babasıyım ve onlar genellikle mûnis ve evcimen-dirler. (ç.n.); ed-Deylemî, *Firdevsu'l-ahbâr*, 187^a; *ebu'l-benât* ifadesinin geçmediği benzer bir rivayet için bk.: İbn Adiy, *el-Kâmil*, 6: 2281 ve el-Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 8: 156.

- Conrad, Lawrance I.. "Abraha and Muhamad, some observations apropos of chronology and literary topoi in the early Arabic historical tradition". *BSOAS* 50. (1987).
- ed-Deylemî. *Firdevsu'l-ahbâr*. Chester Beatty, nr. 3037.
- ed-Dimeşkî, İbn Nâsiruddîn. *Câmiu'l-âsâr fî mevlidi'r-rasûli'l-muhtâr*. Cambridge, Or., no. 913.
- ed-Dimyâtî. *el-Muhtasar fî sîreti'n-Nebiyi (s)*. Chester Beatty, no. 3332.
- ed-Diyârbekrî. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfûsi'n-nefis*. Beyrut: 1283.
- Ebû Cehm. *Cüz*. Hebrew Univ., Ar., nr. 8° 273 = *Zâhiriyye, Mecmû'*, nr. 83.
- Ebû Ubeyde Mâ'mer b. el-Müsennâ. *Tesmiyetü ezvâci'n-Nebiyi (s) ve evlâdihî*. thk. Nihâd Mûsâ. *Mecelletü ma'hadî'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye* 13 (1967).
- Ebû Yâlâ. *Müsned*. thk. Hüseyin Sâlim Esed. Beyrut: 1404/1984.
- Ebu'l-Hüseyin Ahmed Fâris. *Ezvâci's-siyer li hayri'l-beşer*. Kahire: 1359/1940.
- el-Fâkihî. *Târîhu'l-Mekke*. Leiden, Or., no. 463.
- el-Fesavî, Yakub b. Süfyân. *el-Mârife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ Umerî. Beyrut: 1401/1981.
- Friedmann, Y., "Finality of Prophethood in Sunnî Islam", *JSAI* 7 (1986).
- el-Hâkim en-Neysâbûrî. *el-Müstedrek*. Haydarabad: 1342 (repr., Riyâd).
- el-Hâlebî, Ali b. Burhâneddîn. *İnsânu'l-uyûn fî sîreti'l-Emini'l-Me'mûn = es-Sîretü'l-hâlebiyye*. Kahire: 1382/1962.
- Halîfe b. Hayyât. *Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ Umerî. Necef: 1386.
- el-Hamevî, Muhammed b. Sâlim. *et-Târîhu's-sâlihî*. Br. Mus., Or., no. 6657.
- el-Hâzin. *Lubâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzil*. Kahire: 1381.
- el-Heysemî, İbn Hâcer. *en-Nîmetü'l-kübrâ ale'l-âlem bi mevlidi seyyidi benî âdem*. benim kütüphanemde.
- el-Heysemî, Nüreddin. *Mecmâu'z-zevâid ve menbâu'l-fevâid*. Beyrut: 1967.
- İbn Abdilber. *el-İsti'âb fî mârifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicavî. Kahire: 1380/1960.
- İbn Adiyî. *el-Kâmil fî zuafâi'r-ricâl*. Beyrut: 1405/1985.
- İbn Asâkir. *Târîh-u Dımaşk*, (tehzîb). thk. Abdülkâdir Bedrân. Beyrut: 1399/1968.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî. Bombay: 1402/1982.
- İbn Hâcer el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Bicavî. Kahire: 1971.
- İbn Hâcer el-Askalânî. *Lisânu'l-mîzân*. Haydarabad: 1331.
- İbn Hâcer el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. Haydarabad: 1325.
- İbn Hazm. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. thk. Abdüsselâm Hârûn. Kahire: 1382/1962.
- İbn Hazm. *Cevâmiu's-sîre*. thk. İhsân Abbâs ve Nâsiruddîn Esed. Kahire: ts.
- İbn Hazm. *el-Fisâl fî milel ve'n-nihâl*. Kahire: ts.
- İbn İshâk. *es-Siyer ve'l-meğâzi*. thk. Süheyl Zekkâr. Şam: 1389/1978.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut, Riyad: 1966.
- İbn Kuteybe. *el-Meârif*. thk. Servet Ukâşe. Kahire: 1969.

- İbn Kuteybe. *Te'vîl-i muhtelefi'l-hadîs*. Kahire: 1326.
- İbn Sâ'd. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. Beyrut: 1377/1958.
- İbn Seyyidinnâs. *Uyûnu'l-eser fi fûnûni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. Kahire: 1356.
- İbnü'l-Arabî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Bicavî. Kahire: 1388/1968.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Vefâ bi ahvâli'l-Mustafâ*. thk. Mustafa Abdülvâhid. Kahire: 1386/1966.
- İbnü'l-Esîr. *Usdü'l-ğâbe fi mârifeti's-sahâbe*, Tahran: 1280.
- İbnü'l-Kelbî. *Cemheretü'n-neseb*. Br. Mus., Add., no. 23297.
- el-İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin. *Simtü'n-nücumi'l-evâlî fi enbâi'l-evâil ve't-tevâlî*. Kahire: 1380.
- el-İsfehânî, Ebû Nuaym. *Delâilu'n-nübüvve*. Haydarabad: 1397/1977.
- el-Kalâî, Süleyman b. Mûsâ. *el-İktifâ fi megâzî Rasûlillâhi ve's-salâti'l-hulefâ*. thk. Mustafa Abdülvâhid. Kahire: 1387/1968.
- el-Karafâcî. *Nesîmu'r-riyâd şerhu Şifâi'l-Kâdî İyâd*. Kahire: 1327.
- el-Katakânî. *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Mahmûd Câfer ez-Zerendî. Kûm: 1394.
- el-Kayravânî, Abdullah b. Ebî Zeyd. *Kitâbu'l-câmî*. thk. Muhammed Ebu'l-Acfân ve Osman Bittih. Beyrut – Tunus: 1402/1982.
- el-Kâzarûnî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Br. Mus., Add., no. 18499.
- el-Kurtubî. *Tefsîr = el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: 1387/1967.
- Lammens, H. "L'Age de Mahomet et la Chronologie de la Sira". *Journal Asiatique* 17 (1911).
- el-Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir. *Kitâbu'l-bed' ve't-târih*. thk. Cl. Huart. Paris: 1916.
- el-Makrîzî. *İmtâu'l-esmâ bi mâ li'r-Rasûli mine'l-enbâ'i ve'l-emoâli ve'l-hafazati ve'l-metâ'*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: 1941.
- el-Marzukî. *el-Ezmine ve'l-emkine*. Haydarabad: 1332.
- el-Mâverdî. *Alâmü'n-nübüvve*. Beyrut: ts.
- el-Meclisî. *Bihâru'l-envâr*. Tahran: 1392.
- Menâkibu's-Sahâbe*. (müellifi meçhul). Br. Mus., Or., no. 8273.
- Moğoltay. *Telhîsu's-sîre*. Şehîd Ali, no. 1878.
- Moğoltay. *ez-Zahru'l-besîm fi sîreti Ebi'l-Kâsim*. Leiden, Or., no. 370.
- Muhammed b. Habîb. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstaedter. Haydarabad: 1361/1942.
- Muhammed b. Habîb. *el-Münnemmak*. thk. Hurşîd Ahmed Fâruk. Haydarabad: 1384/1964.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîr*. Ahmed III, no. 74-2.
- el-Mutavvâî. *Men şebera zefira*. Cambridge, Or., no. 1473 (10).
- en-Nehrevânî, Muâfâ b. Zekeriyâ. *el-Calîsu's-salihu'l-kâfi*. Topkapı Sarayı, Ahmet III, no. 2321.
- Noeldeke, T. – F. Schwally. *Geschichte des Qorâns*. Hildesheim: 1961.

- en-Nüveyrî. *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*. Kahire: 1964.
- er-Râzî, Fahrüddin. *et-Tefsîru'l-kebîr*. Kahire: 1357/1967.
- Rubin, Uri. "Abû Lahab and sûra CXI". *BSOAS* 42 (1979).
- es-Sâlihî. *Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd fi sûreti hayri'l-ibâd*. thk. Mustafa Abdülvâhid. Kahire: 1394/1974.
- es-Sincârî. *Menâihu'l-kerem bi ahbâri Mekketi ve'l-Harem*. Leiden, Or., no. 7018.
- Sprenger, A. *Das Leben und die Lehre des Mohammad*. Berlin: 1869.
- es-Suyûtî. *ed-Durru'l-mansûr fi't-tefsîr bi'l-ma'sûr*. Kahire: 1314.
- es-Suyûtî. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: 1378/1959.
- es-Suyûtî. *er-Resâilu't-tis'*. Beyrut: 1405/1985.
- es-Süheyî. *er-Ravdu'l-unuf*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. Kahire: 1387/1967.
- eş-Şevkânî. *Fethu'l-kadîr, el-câmî beyne fennayi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. Kahire: ty, (repr., Beyrut).
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: 1969.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *et-Tefsîr = câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Bülaq: 1329.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Zeylû'l-müzeyyel*. Kahire: 1358/1939.
- et-Taberî, Muhibuddîn. *es-Simtû's-semîn fi menâkıbu ümmühâti'l-mü'minîn*. Kahire: 1402/1983.
- et-Tabersî, el-Fadl b. el-Hasan. *Cevâmiu'l-câmî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Tebriz: 1379.
- et-Tabersî, el-Fadl b. el-Hasan. *Mecmu'ul-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: 1380/1961.
- et-Teymî, Yahyâ b. Selâm. *Tefsîr, Muhtasaru İbn Zamanîn*. Fas, Qar., no. 34.
- Vâhidî. *Esbâbu nüzûl*. Kahire: 1388/1968
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Mecca*. Oxford: 1953.
- ez-Zürkânî. *Şerhu'l-mevâhibi'l-ledüniyye*. Kahire: 1325.